

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

Ярослав ФЕДОРУК (Київ)

РУКОПИС МАРТИНА ГОЛІНСЬКОГО – АРХЕОГРАФІЧНА ПАМ'ЯТКА СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ*

Рукопис казимирського райці Мартина Голінського – це унікальне джерело до історії Східної Європи середини XVII ст. Сьогодні він зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України (ф. 5: Оссолінські, од. зб. 189/II, 1668 арк., формат 18 x 28 см; далі – ЛНБ НАН України). Типологічно його можна віднести до поширених тогочасних шляхетських і міщанських збірок, відомих під назвою “*Silva regum*”. Однак різнобічність матеріалу, що знаходимо в цій книзі, без перебільшення, вражаюча. У свою збірку Голінський переписував офіційні документи, універсали, листи, реляції, обозові авізи, щоденникові нотатки (свої і ті, що потрапляли до нього в руки), відомості про судові процеси, новини з пошти, чутки, що побутували в тогочасному суспільстві, та інші свідчення тієї епохи. Незважаючи на великий об'єм рукопису, він становить лише якусь частину всієї спадщини Мартина Голінського такого характеру¹. Важливість його нотаток відзначали ще історики XVII ст. Веспасіан Коховський, наприклад, у вступі до своєї праці, виданої в 1688 р., писав про рукопис: “...[це] велика книга різних реляцій, що має виняткове значення для історії, з визначенням особливих речей, людей і часів”².

---

* За допомоги й сприяння під час роботи з набором рукопису Голінського у 1999–2001 рр. з фотокопій, що зберігаються в Інституті історії, для підготовки тексту до друку висловлюю свою подяку директорові Інституту історії України НАН України акад. В. А. Смолієві, завідувачу бібліотеки цього ж Інституту Л. Я. Мусі та директорові Державного архіву Тернопільської обл. Б. В. Хаварівському.

¹ Відомі ще три книги, впорядковані ним, не рахуючи рукопису з бібліотеки Залуських, що згорів у Варшаві в 1944 р., і деяких записів, розкиданих по інших книгах (його рукописи див.: Бібліотека Оссолінських у Вроцлаві (далі – БО). – Од. зб. 188, 190; Бібліотека Чарторийських у Кракові (далі – БЧ). – Од. зб. 1320). Крім того, дехто з істориків польської літератури приписує Мартинові Голінському авторство твору “*Poloniae memorabiliae ab anno 1621 ad 1661*”: *Brückner A. Dzieje literatury polskiej*. – W., 1903. – Т. I. – С. 276; 2-е wyd. – W., 1908. – Т. 1. – С. 281; *Bieniarzówna Janina. Goliński Marcin // Polski słownik biograficzny*. – Wrocław; Kraków; Warszawa, 1959. – Т. VIII/1. – Zesz. 36. – С. 226–227. Зрадку про “*Poloniae memorabiliae...*” див.: *Maliszewski E. Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących: (Druki i rękopisy)*. – W., 1928. – S. 353, nr. 4659.

² *Kochowski Vespasianus. Annalium Poloniae climacter secundus. Bella Sueticum, Transylvanicum, Moschouiticum, aliasque res gestas ab Anno 1655, ad Annum 1661 inclusive*

Використання рукопису в науковій літературі

В українській історіографії уже присвячено спеціальні статті про важливе значення рукопису Голінського для науки. Можна, напевно, сказати, що жодне вагоме дослідження з історії України й Польщі середини XVII ст. не обходилося без використання цих нотаток. Особливо це стосується творів перших десятиліть XX ст. – М. Грушевського, І. Крип'якевича та ін., а також видань, що вийшли друком в Інституті історії в середині – другій половині 1950-х рр.³ На той час оригінал, що зберігався у Львівській бібліотеці, вже був утрачений і дослідники користувалися фотокопією, переданою до Академії наук УРСР урядом ПНР.

Окремі витяги з рукопису друкувалися також у різних збірниках джерел, починаючи ще з перших десятиліть XX ст. Український історик В. Гарасимчук планував включити їх у свою збірку документів до історії України 1657–1665 рр., котра, як передбачалося, мала вийти друком у т. III “Українського Архіву” наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр.: “Думаю мазурський говір Golińsko-го, R. 189, змінити на тодішній правильний”, – писав він до М. Грушевського, наголошуючи на особливостях мови упорядника й на своїх засадах передачі тексту⁴.

У той же період витяги з рукопису Голінського копіював у Львівській бібліотеці Мирон Кордуба, працюючи на замовлення Михайла Грушевського для IX тому його “Історії України-Руси”⁵.

---

continens. – Cracoviae, 1688. – P. [IV] (“...grandis diuersarum relationum liber, plurima ad Historiam pertinentia continens, cum praecipua rerum, personarum, ac temporum designatione...”). Згадку про цю цитату Коховського див. в інших виданнях: *Estreicher Karol. Bibliografia polska.* – Kraków, 1903. – Т. XIX. – S. 377–378; *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595 / Wyd. Henryk Barycz [= Biblioteka Krakowska. – № 70].* – Kraków, 1930. – S. IV.

³ Визвольна війна 1648–1654 рр. і возз’єднання України з Росією / Редкол. В. А. Дядиченко, О. К. Касименко, Ф. П. Шевченко. – К., 1954. – 332 с.; Воссоєдинение Украины с Россией: Сборник статей. – М., 1954. – 440 с.; *Касименко О. К.* Російсько-українські взаємовідносини 1648–1651 р. – К., 1955. – С. 11.

⁴ *Гирич І., Самсоник Н.* Листи В. Герасимчука до М. Грушевського // *Гарасимчук В.* Матеріали до історії козащини XVII віку: [Львівські історичні праці. Джерела, вип. 1]. – Львів, 1994. – С. 84. – Док. 41 (лист від 4 серпня 1927 р.). Див. док. 1 його збірки – “Вісті з України про смерть Богдана Хмельницького”.

⁵ *Купчинський О.* З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського (1927 р.) // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – Док. 2–3. – С. 294–295; *Рубльов О.* Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип’якевича з установами ВУАН // *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 750; *Юркова О.* Діяльність науково-дослідчої кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). – К., 1999. – С. 178. Згадку про збір матеріалів М. Кордубою у львівських збірках для М. Грушевського див. у спогадах І. Крип’якевича про

У післявоєнний період згадки про київську фотокопію рукопису Голінського зустрічаємо під час інтенсивного складання плану проектів видань Інституту історії АН УРСР до переяславського ювілею, причому вже тоді вона зберігалася в інститутській бібліотеці. У 1950 р. підготовка до друку рукопису Голінського була запланована на наступний рік серед інших археографічних видань Інституту. Відбором документів і опрацюванням їх мали займатися співробітники відділу археографії П. П. Гудзенко й О. А. Бевзо під загальним керівництвом М. Н. Петровського⁶. Координатором цієї роботи у Львові, де мали організувати розшифрування, передрук і переклад тексту українською мовою, став І. П. Крип'якевич. У виписці з тематичного плану Інституту на 1951 р. про цей рукопис зазначалося: “Документи, що готуються до друку, викликають великий інтерес для дослідників політичної історії України, Польщі та інших держав XVII ст.”⁷ Згідно з цим планом усю роботу обсягом 60 друк. арк. передбачалося завершити протягом 1951–1954 рр., а в 1951 р. мав вийти перший том (30 друк. арк.). Фінансування цієї роботи проводилося через Президію АН УРСР, яка розробляла організаційний план підготовки до друку рукопису Голінського⁸.

На початку 1951 р. для праці над розшифруванням і перекладом тексту фотокопію передали у відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, й у звіті за цей рік зазначалося, що таку роботу виконували троє співробітників, серед яких – М. Гембарович і Є. Куркова⁹. Координатором між Києвом і Львовом у цій справі був О. А. Бевзо, який у той час часто приїжджав до І. П. Крип'якевича і листувався з ним. “Для Вашого відома як зав[ідувача] відділом археографії, – читаємо в листі І. Крип'якевича до В. Голобуцького за той же період, – ми закінчили вже копіювання рукопису Голінського і до кінця грудня [1951 р.] закінчимо російський переклад цікавіших сторінок”¹⁰. 29 грудня 1951 р. І. Крип'якевич писав до директора Інституту з цього приводу: “Обробка рукопису Голінського (польського тексту) вже закінчена, охоплює 1170 сторінок машинкою. На російську мову перекладено більш інтересні матеріали, всього близько 400 сторінок. Переклад закінчується, буде готов в першій декаді

М. Кордубу: *Крип'якевич І.* Біографічний словник моїх знайомих // Домашній архів І. Крип'якевича. – Папка 287: “В 1920-х рр. збирав для М. Грушевського матеріали до історії Хмельниччини з львівських і варшавських бібліотек”.

⁶ Архів Інституту історії України НАН України. – Оп. 1. – Спр. 297. – Арк. 219, 221–221зв., 227–228. Тут доречно згадати, що від 1946 р. М. Н. Петровський готував друге видання своєї монографії про Визвольну війну 1648–1654 рр., де, ймовірно, мав намір використати це джерело: Там само. – Арк. 223, 226; Спр. 89. – Арк. 8, 9.

⁷ Там само. – Арк. 227–228.

⁸ Там само. – Арк. 297.

⁹ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 333. – Арк. 12. Листування з приводу того, щоб упорядникам дозволили працювати над цим текстом вдома, і колопотання І. П. Крип'якевича з цього приводу перед О. К. Касименком див.: Архів Інституту історії України НАН України. – Оп. 1. – Спр. 297. – Арк. 142–144.

¹⁰ Домашній архів І. П. Крип'якевича. – Папка № 256.

січня 1952 р. Обробка коштувала близько 25000 карб. Але – з невідомих нам причин – АН не доасигнувала львівському філіалові АН 10000 карб. ...”¹¹

Можна сказати, що на цьому основна робота над підготовкою рукопису Голінського зупинилася, хоч про сам рукопис згадувалося і в наступні роки, навіть у контексті його цілісного видання. Але практично за це вже ніхто не брався таким обсягом, як у 1951 р. Не хотілося б акцентувати на причинах того, що робота була спочатку загальмована, а потім і зовсім припинена, хоч деякі можна назвати: тут і зволікання з друком через розходження між Києвом і Львовом у принципах передачі латиномовного тексту, і фінансові проблеми, й інші організаційно-бюрократичні моменти. Однак найважливішим видається те, що колектив Інституту історії АН УРСР почав велику підготовчу роботу (до якої повною мірою був залучений також і відділ історії в Інституті суспільних наук АН УРСР) над збірником “Воссоединение Украины с Россией”, де основний наголос у підборі документів робився на тих джерелах, що безпосередньо стосуються українсько-російських відносин. У такому контексті видання рукопису Голінського як цілісної пам’ятки ставало малоактуальним, а виконання цього проекту відтягувалося на час після 1954 р. Зрештою, з усього корпусу джерел рукопису Голінського, опрацьованого в 1951 р., до збірників “Воссоединение Украины с Россией” (1954) і “Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 г.г.” (1965) було включено лише декілька листів¹². Крім того, всі копії листів та універсалів Богдана Хмельницького з фотокопій рукопису Голінського було видано І. П. Крип’якевичем та І. Л. Бутичем у 1961 р.¹³

У порівнянні з 50 – 60-ми роками в наступному десятилітті ці фотокопії використовувалися не так насичено в радянських працях з історії Хмельниччини, хоч і тут можна згадати деяких авторів, наприклад, дослідження В. В. Грабовецького¹⁴. У 1978 р. оригінал рукопису, що кілька десятиліть вважався втраченим, несподівано віднайшовся в Москві, і його викупила Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

Цей факт дав поштовх новому зацікавленню рукописом, що “заново” відкривався в науці. З кінця 70-х років ХХ ст. тематичні огляди з тієї чи іншої проблематики, що зустрічаються в рукописі, робили Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, В. В. Грабовецький, М. В. Вуянко, О. О. Дзюбан та ін.¹⁵

¹¹ Там само. – Папка № 3.

¹² Воссоединение Украины с Россией. – М., 1954. – Т. II. – Док. 38, 47, 183; Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 г.г. – К., 1965. – Док. 193, 196, 224, 230.

¹³ Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип’якевич, І. Бутич (далі – ДБХ). – К., 1961. – 740 с.

¹⁴ Грабовецький В. В. Західно-українські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. – К., 1972. – С. 67.

¹⁵ Мьцьик Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654. – Днепропетровск, 1985. – С. 60–61; Степанков В. С. Рукопис М. Голінського як джерело до вивчення визвольної боротьби народних мас Брацлавщини в середині XVII ст. // Тези доповідей Четвертої Вінницької обласної історико-

У всіх цих публікаціях підкреслювалося виняткове значення цього джерела для вивчення історії середини XVII ст.

У польській історіографії рукопис Мартина Голінського № 189 досить повно використовувався у своїх дослідженнях початку XX ст. Людвік Кубаля. Характеристику джерельної вартості цієї та інших збірок Голінського знаходимо у виданнях Жеготи Паулі, Генрика Барича та Адама Керстена¹⁶.

У 1951 р. 300-літній ювілей повстання Костки-Наперського викликав неабияке зацікавлення цим рукописом, оскільки упорядник записок не лише включив до своєї збірки документи, що безпосередньо стосуються повстання (наприклад, універсал Костки-Наперського), але й сам був чи не єдиним очевидцем, який залишив детальні письмові свідчення його страти у Кракові. У цей час з'явилася публікація Юліуша Бардаха п'яти документів з рукопису Голінського, зроблених з фотокопії (з ілюстраціями тексту), чотири з яких повторив у передруку Адам Пшибось¹⁷. Скорочений переклад російською мовою вступної статті останнього до збірника про повстання Костки-Наперського, у якій автор використовував нотатки Голінського, було перевидано в Москві¹⁸. Критичні замітки до цих публікацій джерел зробили

краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 61–62; *його ж.* Рукопись М. Голинского – источник истории освободительной и антифеодальной борьбы народных масс Украины в 1648–1654 гг. // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI–XX вв.: Межвуз. сб. науч. тр. – Днепропетровск, 1990. – С. 50–59; *Грабовецький В. В., Вуянко М. В.* Волинь періоду народно-визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. в “Записках” Мартина Голінського // Минуле і сучасне Волині: (Тези доповідей та повідомлень II-ї Волинської історико-краєзнавчої конференції 26–28 травня 1988 р.). – Луцьк, 1988. – Ч. I. – С. 165–168; *Грабовецький В. В.* Визвольні походи М. Кривоноса влітку 1648 р. на Поділлі в “Записках” Мартина Голінського // Матеріали VIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 55–56; *Дзюбан О.* Поділля у Визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького: (На архівному матеріалі Львівської наукової бібліотеки НАН України) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: (Матер. міжнар. наук.-практ. конфер. 9–11 вересня 1994 р., Кам'янець-Подільський). – Хмельницький, 1994. – Част. 1. – С. 81; *Мицик Ю. А.* Визвольна війна українського народу середини XVII ст. у світлі тогочасної польської історико-мемуарної літератури // На чолі козацької держави: Деякі аспекти історії Визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Рівне, 1994. – Вип. 1. – С. 162–163; *Федорук Я.* Мартин Голінський – райця казимирський і упорядник “*Silva rerum*” (1648–1665) // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Зб. наук. пр. – Чернівці, 2003. – С. 211–219.

¹⁶ Див.: *Pamiętniki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich* / Wyd. Żegota Pauli. – Lwów, 1846. – S. XXXI–XXXII; *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595* / Wyd. Henryk Barycz. – S. IV; *Kochowski Wespazjan. Lata Potopu 1655–1657* / Wybr. L. Kukulski; wstęp J. Krzyżanowskiego; post. A. Kerstena. – W., 1966. – S. 373–374; *Kersten Adam.* Na tropach Napierskiego. – W., 1970. – S. 27.

¹⁷ *Bardach Juliusz.* W 300-ną rocznicę powstania chłopskiego pod wodzą Kostki-Napierskiego // *Nowe Drogi: Czasopismo społeczno-polityczne.* – W., 1951. – R. V. – Zesz. 3 (27). – S. 91–118; *Materiały do powstania Kostki Napierskiego 1651 r.* / Wyd. Adam Przyboś. – Wrocław, 1951. – Dok. 18, 37, 49, 99.

¹⁸ *Пшибось А.* Крестьянское движение в Польше в 1651 г. и освободительная война украинского народа под руководством Богдана Хмельницкого // *Воссоединение Украины с Россией: Сборник статей.* – С. 242–263.

Я. Беняжувна та російський історик І. С. Міллер, відзначаючи, зокрема, неточності розшифрування Ю. Бардахом документів фотокопії¹⁹, які були повторені у виданні А. Пшибося.

З інших праць про повстання Костки-Наперського, де свідченням Мартина Голінського надавалося особливої ваги, можна назвати наукові й науково-популярні дослідження Станіслава Щотки, Ялю Курека, Адама Керстена, а в російській науці – І. Міллера, переклад монографії якого було здійснено польською мовою і видано у видавництві “Książka i Wiedza”²⁰. Причому в останній праці автор, не маючи доступу до оригіналу, користувався нотатками Голінського у виписках з досліджень Л. Кубалі, М. Грушевського та інших істориків.

У 1950-х рр. публікацію досить повних витягів з рукопису Голінського, що стосуються актів сеймиків Краківського воєводства, здійснив у своєму ґрунтовному виданні А. Пшибось, користуючись, ймовірно, мікрофільмом²¹.

Єдиний на сьогодні короткий життєпис Мартина Голінського поряд із загальною характеристикою його рукописної спадщини вміщено в “Польському біографічному словнику” за 1959 р.²²

Однак, незважаючи на таку відносно добру обізнаність українських, польських і, частково, російських науковців з цим об’ємним твором, він настільки багатий на фактологічну інформацію, що, по суті, несе в собі невичерпний матеріал не лише до політичної історії, але й до історії культури, права та інших ділянок гуманітарних дисциплін.

II

Мартин Голінський: біографічний нарис

Біографічних відомостей про Мартина Голінського залишилося не дуже багато. Основним джерелом до його життєпису, власне, і є його численні

¹⁹ *Bieniarzówna Janina*. [Рец. на: *Materiały do powstania Kostki-Napierskiego 1651 r.* / Wyd. A. Przyboś] // *Przegląd Historyczny*. – 1953. – Т. 44. – З. 1–2. – С. 222; *Миллер И. С.* К вопросу о публикации источников крестьянских движений в Польше в 1651 г. // *Институт славяноведения АН СССР. Краткие сообщения*. – М., 1954. – Вып. 13. – С. 63–64, 69.

²⁰ *Szczołka Stanisław*. Powstanie chłopskie pod wodzą Kostki Napierskiego. – W., 1951. – S. 170; *Jalu Kurek*. Nad Czorsztynem się błyska. O Kostkie Napierskim opowieść prawdziwa. – W., 1953. – S. 5, 11, 16, 18, 46, passim; *Kersten Adam*. Na tropach Napierskiego. – S. 27, 36–37 (тут подана детальна характеристика Костки-Наперського Голінським як очевидцем), 209, 216, passim; *Миллер И. С.* Крестьянское движение в Подгалье в 1651 г. – М., 1950. – (Ученые записки Института славяноведения АН СССР, т. 2); *Miller I. S.* Powstanie chłopskie na Podhalu w 1651 r.; *Ruch chłopski w Wielkopolsce w 1651 r.* – W., 1952. – 144 s. – (Biblioteka Historyczna “Książki i Wiedzy”, t. 17); *Czapliński Władysław*. Ruchy ludowe w roku 1651 (Wyniki badań, poprawki i uzupełnienia) // *Przegląd Historyczny*. – 1953. – Т. 44. – З. 1–2. – С. 64–90.

²¹ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego* / Wyd. A. Przyboś. – Wrocław; Kraków, 1955. – Т. II. – Fasc. II: 1649–1660. – Dok. 153, 154, 159, 160, 163, 176, 179, 182, 185, 188, 201, 206, 207, 212, 272; Wrocław; Kraków, 1959. – Т. III: 1661–1673. – Dok. 47.

²² *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226.

нотатки, з яких перед нами окреслюється образ людини, що все своє життя прожила в Краківському воєводстві (спочатку Велічка, потім Казимир коло Кракова), на короткий час виїжджаючи то з небезпеки морової пошесті, то під примусом шведської окупації 1655–1657 рр. У біографічному нарисі Яніни Беняжувни влучно помічено його місцевий патріотизм²³. Околиці Казимира, Кракова, Велічки, як і загалом ціле Краківське воєводство, займають особливе місце в цих записках.

Казимир біля Кракова був заснований польським королем Казимиром III Великим, який 27 лютого 1335 р. надав йому магдебурзьке право²⁴. Король покладав великі надії на розвиток цього міста, визначаючи йому одне з провідних місць у суспільно-політичному й культурному житті Польщі XIV ст. Так, відомі його плани, хоч нереалізовані, заснувати тут університет²⁵. Казимир Великий заклав будівництво двох парафіяльних костелів – св. Катерини й Божого Тіла, – які в епоху Мартина Голінського відігравали помітну роль у культурному житті міста. До головної з цих парафій, Божого Тіла, розташованої на південно-західному куті казимирського ринку, належали міські патриції та урядники – лавники та райці²⁶.

Майже все своє життя Голінський присвятив громадській роботі для розвитку свого міста – спочатку як член колегії 12 мужів, потім – казимирський лавник і, врешті, – райця. Перебуваючи на расцькому уряді, він, сам качмар за ремеслом, не переставав підтримувати інтереси качмарського цеху, а в ділянці свого релігійно-культурного життя увійшов у близькі стосунки з кляштором Божого Тіла в Казимири.

Мартин Голінський народився у Велічці 2 листопада 1608 р. в родині Якуба і Регіни. Йому судилося стати свідком буремної епохи останнього піднесення Речі Посполитої за королювання Сигізмунда III і Володислава IV, а пізніше – її трагічного занепаду в часи Яна Казимира. Постійні походи й битви тут перепліталися з жовнірськими конфедераціями, особливо в першій половині 1660-х рр., шляхетськими повстаннями (т. зв. рокош Любомирського) і занепадом республіканської сеймової шляхетської політичної системи. Однак, будучи спокійної вдачі, Голінський обрав розмірений спосіб життя, віддаючи весь вільний час упорядкуванню своїх нотаток. Одружившись у 1628 р., у двадцятилітньому віці, з Сюзанною Кмецьонкою, він швидко овдовів. Його перша дружина померла в 1632 р., але в тому самому році Мартин Голінський одружився вдруге. Його обраницею стала міщанка

²³ Ibidem.

²⁴ Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802 / Opr. Marian Friedberg. – W., 1966. – S. 12.

²⁵ Ibidem. – S. 11.

²⁶ Див.: *Łuszczkiewicz Władysław. Kościół Bożego Ciała. Jego dzieje i zabytki.* – Kraków, 1898. – S. 7, 12; *Starożytności i pomniki Krakowa* / Wyd. J. Łepkowski. – Kraków, 1847. – Zesz. 1: *O kościele ś. Katarzyny na Kazimierzu przy Krakowie.* – S. 5. Перелік основних джерел і літератури див.: *Rytko Stefan, ks. (KRL). Patron Kazimierza bł. Stanisław Sołtys zwany Kazimierczykiem.* – Kraków, 1997. – S. 119–125.

Казимира під Краковом, вдова Анна Черкова. На довгих тридцять п'ять років ця людина стала його вірною супутницею, і він залишив про неї добрі слова пам'яті у своїх записах: "А одружився я з другою жінкою, вдовою Анною Черковою, у 1632 р. в Казимирі в неділю перед св. Іоаном Хрестителем – з поштивою пані й господинею доброю"²⁷. Або відзначає таку важливу, як для автора нотаток, деталь: 2 травня 1646 р. "жінка моя Анна Голінська перший раз поїхала до Ченстохови навідати Чудотворний образ Найсвятішої Діви Марії на горі, а також до св. Анни в Пшеорську..."²⁸

Це одруження відкрило перед ним нові перспективи переїхати до Казимира, й 20 квітня 1633 р. Голінський прийняв казимирське міське право²⁹. Як уже згадувалося, він активно включився у громадське життя міста. У січні 1638 р. Голінського з 12 мужів обрали лавником на місце Миколая Мисецького, котрого призначили на уряд казимирського вїта³⁰. Людина, котра залишила таку кількість рукописної спадщини (до того ж вона не вся збереглася до нашого часу), без сумніву, була глибоко ерудованою й мала непересічні інтелектуальні здібності. У суспільстві Мартин Голінський швидко завойовував визнання й авторитет, підтримуючи контакти з впливовими людьми. Зокрема, він належав до старшин качмарського цеху. Так, у липні 1644 р. Голінський, тоді ще лавник, разом з Войцехом Козловичем, міщанами та іншими старшими презентували бурмістрові та раецькому урядові ординацію та артикули свого цеху, підтверджені королем Володиславом IV³¹. Слід зауважити, що починаючи з XVI ст. цех качмарів і пивоварів мав провідне значення в розвитку економіки Казимира³².

Також успішно розвивалися фінансові й майнові справи Голінського. У 1641 р. він купив кам'яницю за 1500 злотих у міщанки Кулевичевої на вул. Краківській, тримав т. зв. Стжалковський город (1638 р.)³³. У 1647 р., ще лавником, він відстоював інтереси міста, обороняючи його права від нових тягарів і поборів, – спочатку на сеймику в Прошовичах, куди був делегований разом зі своїм близьким товаришем писарем Миколаєм Лютецьким³⁴, а потім, у травні того року, на сеймі у Варшаві, куди їздив разом

²⁷ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 4.

²⁸ БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 321.

²⁹ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 4; БО. – Од. зб. 188. – Арк. 3.

³⁰ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 3; БО. – Од. зб. 188. – Арк. 3зв.

³¹ Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795) / Wyd. F. Piekosiński. – Kraków, 1892. – Т. XII. – Т. II (1587–1696). – Zesz. 2. – Dok. 1816.

³² Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802. – S. 17.

³³ *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226. Див. також запис від серпня 1662 р. про те, що дощі й паводки Вісли на початку місяця затопили йому цей город (ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1310). Для загальної картини варто згадати, що на 1655 рік Казимир зі Страдомом і передмістями (без єврейського) налічував 430 будинків, з яких 120 – кам'яних (Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802. – S. 15).

³⁴ Їхня дружба тривала багато років – у лютому 1659 р. Голінський хрестив доньку Лютецького Сюзанну (Там само. – Арк. 1100).

з райцею Захарієм Венгжиновським: “Добилися ми у короля й. м. привілей для міста на штукове, – писав він, – на вічні часи в канцелярії й. м. кс. Лещинського, підканцлера коронного”. І далі закреслив: “Дали ми йому *chopogarium...*”³⁵, себто “підкуп” по-нашому – але тогочасна шляхетська культура вкладала в це слово інакший зміст, ніж воно має сьогодні.

Така його активність не могла бути непоміченою, і 13 травня 1648 р. його обрали райцею на звільнену вакансію Войцеха Мроцковича, який помер 3 березня³⁶. На титульному аркуші рукопису є надпис упорядника: “Мартин Голінський, райця казимирський, року Божого 1648, дня 13 травня”. Тут не йдеться про початок роботи над рукописом, котрий, як побачимо далі (у розділі IV про джерела Голінського), комплектувався з чернеток у середині – другій половині 1660-х рр. Це є саме дата обрання його райцею. Ця подія сталася при підтримці й за посередництвом відомого в пізніші часи шведського “потопу” підканцлера-емігранта Ерніма Радзейовського, “...який, – як пише упорядник, – на той час став великим управителем (*wielkym rządcą*) краківським..., а одночасно був і адміністратором велицьких і богенських жуп, і ломжинським старостою”³⁷.

Протягом XVI ст., особливо під час королювання Сигізмунда I Старого, у раецькому уряді міста Казимира під Краковом сформувалися в основному ті порядки, які в епоху Мартина Голінського набули вже традиційної установленості. Райцею міг бути лише римо-католик та міщанин Казимира. Це був пожиттєвий уряд, що призначався краківським великоурядником. Міська рада була підконтрольною через колегію 12 мужів, заснованою в Казимирі близько 1547 р., лавників і вїта. Зрештою, самі райці могли бути обраними лише з лавників, а лавники – з 12 мужів. На відміну від Кракова, де рада сама призначала лавників, такий самий порядок був у Львові³⁸. Для Казимира такий строгий порядок захищав інтереси міста перед краківськими великоурядниками-дисидентами, які для зміцнення протестантських впливів і послаблення римо-католицької влади часто намагалися призначити казимирськими райцями не тільки одновірних дисидентів, але й євреїв. Останні мали своє власне самоуправління в тогочасному Казимирі, залежне лише від воеводи й судді, що розвивалося від часу їхнього переселення з Кракова в 90-х роках XV ст.³⁹

³⁵ БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 352; *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226.

³⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 4; БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 357.

³⁷ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 4. Адміністрацію над соляними жупами Радзейовський отримав як нагороду за оборону фінансових інтересів королеви на сеймі у 1646 р. (*Dyplomaci w dawnych czasach: Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia* / Опг. А. Przyboś, R. Żelewski. – Kraków, 1959. – S. 313).

³⁸ Детальніше про міські порядки в Казимирі див.: *Ptaśnik Jan*. Miasta i mieszczactwo w dawnej Polsce. – 2-e wyd. – W., 1949. – S. 56–57, 103; *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*. – S. 22–23.

³⁹ БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 90; *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*. – S. 14.

У XVI ст. була також визначена приблизна кількість лавників і раець. Так, у лаві засідали казимирський і страдомський вйти, старший лавник і 7 або 8 лавників, в т. ч. два зі Страдома⁴⁰. На час прийняття Голінським міського права в 1633 р. в раді було, як сам він писав, крім бурмістра Адама Вахліковича, ще 13 райців, з яких двоє – зі Страдома; себто казимирських було 12 осіб⁴¹.

На цій посаді Мартин Голінський уповні проявив свої організаційні здібності громадського діяча. До того ж перед ним відкривалися можливості користуватися пільгами, що їх мали райці. Так, наприклад, простолюдини залучалися не лише для громадських робіт на користь міста, але й мали обов'язки виконувати райцям певні повинності. У квітні 1653 р., наприклад, у Казимирі “отримали хлопи запис”, поза іншим, скопати раецьку землю, “...посіяти, пограбати, звести пп. райцям ярину... з городів, болото вивезти з міста з-під ратуші і перед панами райцями, на підводу їхати, куди буде потреба, etc.”⁴² З райців також не брали грошей на міські складчини, сума яких встановлювалася здебільшого самими ж райцями. Це іноді приводило до обурення посліпльства, як, зокрема, сталося в 1662 р., – коли міщани Казимира вимагали, щоб і райці складалися грошима на міські потреби, то відповідь була категоричною: оскільки в Кракові райці “...жодних складчин, ані податків не дають, [то] й тут, у Казимирі, [райці] не будуть давати”⁴³. У критичних ситуаціях, однак, як от у випадку з жовнірськими стаціями, іноді робилися винятки – коли в жовтні 1662 р. з міщан вибирали по 3 злотих, то й “...пп. райці давали на страву”⁴⁴.

Отже, у 1648 р. Голінський ступив на найвищу сходинку міського управління і з того часу до кінця свого життя він залишався незмінним оборонцем казимирських прав і привілеїв.

Він і надалі користувався великим впливом у качмарському цеху, підтримував контакти зі старшиною, сам тримав свій бровар, котрий купив разом з кам'яницею у 1641 р.⁴⁵, і займався шинкуванням вина (“...ięno wupa trohę sinkuіę...”), за що платив “...nieslusnie...” 30 злотих донативи⁴⁶. У липні 1658 р. Голінський та інші старші качмарського цеху клопоталися перед бурмістром і раецьким урядом про зменшення податків на качмарський цех у зв'язку зі зруйнуванням шведами Казимира, де цехи були знищені, а братчики розпорошені⁴⁷.

⁴⁰ Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802. – S. 25.

⁴¹ БО. – Од. зб. 188. – Арк. 3; *Bieniarzówna Janina. Mieszczaiństwo krakowskie XVII wieku. Z badań nad strukturą społeczną miasta.* – Kraków, 1969. – S. 79.

⁴² ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 619.

⁴³ Там само. – Арк. 1312.

⁴⁴ Там само. – Арк. 1321.

⁴⁵ *Bieniarzówna Janina.* Goliński Marcin. – S. 226.

⁴⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1237 (запис від кінця 1661 р.).

⁴⁷ *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795) / Wyd. F. Piekosiński, S. Krzyżanowski.* – Kraków, 1909. – Т. XII. – Т. II (1587–1696). – Zesz. 3. – Dok. 1858.

Із нотаток Голінського видно його велику професійну прив'язаність до качмарського ремесла, до качмарів. Він часто їх виділяє то у зв'язку з погромом лютрів у місті у травні 1651 р. (два качмарі брали участь – така деталь!)⁴⁸, то у зв'язку з поборами (kollesta), накладеними сенатом у січні 1661 р. на качмарів: “...аби качмарі платили від вару пива... Тримав цю колекту в Кракові й у Казимірі й. м. п. Шульц (Sulcz), гербарський писар. Тривала рік та колекта, аж її знесли постановою сейму”⁴⁹. В іншому рукописі зустрічаємо запис про дорожнечу на хміль⁵⁰ тощо.

10 жовтня 1646 р. зі своїми приятелями – райцями Захарієм Венгжинівським, Симоном Вінарським, Войцехом Завадою і міщанином Матіасом Бриським – Голінський орендував чопове в ловчого Краківського воеводства за 14000 злотих. Той, у свою чергу, тримав оренду в краківського воеводи Станіслава Любомирського. Протягом року ця сума виплачувалася чотирма ротами: “Одне чопове і 4 побори триватимуть рік за роком три роки підряд”, – занотовував Голінський⁵¹. Наприкінці другого року оренди зустрічаємо нотатку про те, що ця підприємницька справа була не дуже вдалою: “З великою нашою шкодою [тримали оренду], бо за обидва роки ми понесли втрати”⁵².

25 жовтня 1649 р. від імені цеху качмарів Мартин Голінський вітав нового краківського підвоеводу Яна Лігензу й дав йому “honorarium” 30 злотих⁵³. У тому ж місяці разом зі старшим цеху качмарів Августиним Клімеровським і ще чотирма приятелями він знову зважився на ризиковану підприємницьку справу з оренди чопового: “Ми в Казимірі орендували [чопове] з великою трудністю і великим коштом – за чотирнадцять тисяч [злотих], крім гонорару...” Тривала ця оренда від жовтня 1649 р. Але у зв'язку з падінням ціни на пиво плата за оренду була занадто висока: “...ледве ми закінчили оренду і отримали контракт 9 квітня [1650 р.]”⁵⁴. Ще одне чопове Голінський разом з двома іншими райцями наважився орендувати в 1662 р. за 6200 злотих⁵⁵.

До інших великих майнових справ, якими займався Голінський у місті, належить будова разом зі своїм компаньйоном, райцею Мартином Лемішем, цегельні. Маніфестація про це в раецьких актах була зроблена 10 жовтня 1661 р.⁵⁶ Відтоді було збудовано кілька шоп і “...інші речі, які були необхідні, і місту віддали [їх у 1664 р.]”⁵⁷. Компаньйон, правда, виявився непевний, і всі ці роки між ними тривали майнові суперечки, поррахунки, протестації

⁴⁸ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 479.

⁴⁹ Там само. – Арк. 1194.

⁵⁰ БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 294.

⁵¹ Там само. – Арк. 332.

⁵² Там само. – Арк. 355.

⁵³ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 286.

⁵⁴ Там само. – Арк. 304–305.

⁵⁵ Там само. – Арк. 1284.

⁵⁶ Там само. – Арк. 1236.

⁵⁷ Там само. – Арк. 1566.

і т. п. Цей конфлікт врешті вдалося владнати: “Панові Лемішу [я вже] нічого не винен з тої цегельні, що ми її тримали, випалюючи цеглу і вапно 4 роки”⁵⁸.

Голінський проводив також дрібніші фінансові операції, як от продаж пари коней у травні 1653 р.⁵⁹, котрих і не вигідно було тримати через постійну небезпеку їхньої конфіскації до обозу безцеремонними жовнірами-постолярцями або ж королівськими представниками.

Усе це в загальних рисах показує нам, яке життя вів Голінський у своїй господарсько-підприємницькій діяльності. Адже від успіхів на цьому полі безпосередньо залежало зростання його авторитету у вирішенні громадських справ. Те, що він належав до заможної верхівки казимирських міщан, видно також з його втрат під час фінансової реформи в Речі Посполитій у 1651 р. – чим багатшою була людина, тим більше вона втрачала на інфляції. Сам Голінський про це пише такими словами: “Багато було між різним поспільством журби, плачу, лайок, прокльонів. Якщо хтось стратив кількасот злотих на них, [то] інші – кількадесят, бідніші – кільканадцять, [по] кілька злотих – найбідніші... Як то бідному робітникові – що тяжко заробив, що з великим жалем і бідною приходило [до нього], що ховав собі від непередбачених випадків, то йому мало лишилося. Великий утиск між людьми і біда почалися кидатися (і я сам стратив на тих грошах близько двохсот злотих, маючи надію зиску...)”⁶⁰; “Не один стратив на грошах, хто їх мав (і я сам стратив із двісті злотих...). [...] Багато прокльонів і плачу було довкола тих грошей”⁶¹.

6 лютого 1649 р. Голінського вперше було обрано резидентом – одним з тих, хто того року мав відправляти в місті бурмістрівський уряд⁶². Такі резиденти обиралися кожен рік у січні (записнення з виборами в 1649 р. пояснюється церемоніями похоронів Володислава IV і коронації нового короля). Це були шість чоловік з числа райців, котрі змінювали один одного на цьому уряді протягом року. І те, що Голінський був обраний резидентом при першій же нагоді виборів після того, як він став райцею у 1648 р., – промовистий факт для характеристики його зростаючих впливів у середовищі міщан Казимира. Оскільки уряд бурмістра в 1649 р. Голінський мав відправляти вперше, то для того, щоб набути адміністративного досвіду й навчитися практики в інших резидентів, його черга на той рік припадала останньою – запис про його бурмістрівство є від грудня 1649 р.⁶³ У пізніші роки йому часто й охоче довіряли цю посаду⁶⁴. Варто зазначити, що це був

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само. – Арк. 620.

⁶⁰ Там само. – Арк. 340–341.

⁶¹ Там само. – Арк. 438; арк. 412 – пише, що втратив сто п’ятдесят злотих.

⁶² Там само. – Арк. 205.

⁶³ Там само. – Арк. 293.

⁶⁴ Див., наприклад, арк. 1100, 1101, 1108, 1195, 1279 і ін.; Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa. – Т. XII. – Т. II. – Zesz. 3. – Dok. 1877, 1878.

найвищий уряд міського самоуправління, і багато райців не просто хотіли б бути обраними бурмістром, але й іноді давали хабарі для цього або зверталися до вищих урядових інстанцій. Голінський, наприклад, занотував про це у своїй книзі, згадуючи про вибори в січні 1662 р.: “Дали інші [підручному краківському] вина й по одному червоному, прохаючи, щоб їх обрали [резидентами]”⁶⁵. Або в іншому місці зустрічаємо згадку про те, що пані Вінарська, жінка одного з райців, просила у краківської воєводи й у підручного краківського, щоб її чоловіка допустили до бурмістрівства. Однак з цього нічого не вийшло⁶⁶. І щодо цього Голінський, без сумніву, відчував свою перевагу над іншими райцями, авторитет у їхньому колі, і тому не без гордості записав про свої вибори резидентом на той же 1662 р.: “Я ж нічого не давав, – у них про то не просив”.

Проте в 1660-х рр., коли в нього почали з’являтися перші ознаки хвороби, яка наприкінці життя привела до часткового паралічу, Голінський відчував, що виконувати обов’язки бурмістра йому стає дедалі важче: “Я відпросився у й. м. п. підручного [краківського], – читаємо запис від січня 1664 р., – щоб не був [уже] тим резидентом”. На знак доброго тону і в подяку за те, що підручний задовольнив це прохання, Голінський запросив його до себе на обід – також своєрідний штрих до культури відносин у шляхетській Речі Посполитій⁶⁷.

Незважаючи на це, в літературі є згадка, що в 1671 р., незадовго до смерті, його ще призначали на посаду вйта Казимира⁶⁸.

Як представник уряду Казимира Мартин Голінський був присутній на похоронах Володислава IV і коронації у Кракові Яна Казимира в 1649 р. Сам свідок тих подій, він залишив у своїх нотатках цікаві описи щоденникового характеру, які засвідчують його вправне володіння літературним словом⁶⁹. Увага тих, хто розписував постої у Кракові й Казимири для представників двору на цій церемонії, не обійшла й кам’яницю Голінського – в нього зупинялися дворяни примаса Матвія Лубенського⁷⁰.

Загалом же розподіл стацій і постоїв, особливо жовнірських, був великим руйнівним фактором для міст і сіл Речі Посполитої, особливо під час воєн з Богданом Хмельницьким, шведами та ін. Але найбільше – під час конфедерацій, коли невідомо як було трактувати саме військо: і не вороги (бо ж коронна армія), і не приятелі (бо ж виступили проти короля й уряду). Якраз на бурмістрівство Голінського в жовтні 1661 р. припадало вирішення цих справ зі зв’язковими жовнірами, як їх ще називали: “...[я] зазнав з ними великої біди, поки [все] поладнав”, – писав він⁷¹.

⁶⁵ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1279.

⁶⁶ Там само. – Арк. 1312.

⁶⁷ Там само. – Арк. 1526.

⁶⁸ *Bieniarzówna Janina*. Mieszczanństwo krakowskie XVII wieku. – S. 41.

⁶⁹ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 194 і далі.

⁷⁰ Там само. – Арк. 209; *Dąbrowski J. S.* Senat koronny: stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza. – Kraków, 2000. – S. 158, прим. 18.

⁷¹ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1235.

В одному з рукописів Бібліотеки Ординації Замойських згадано про якогось Голінського, посла до війська з декларацією від гетьманів від 27 вересня 1661 р. Дослідниця історії тогочасних сеймів Стефанія Охманн ймовірно ідентифікує його як Мартина Голінського, однак це сумнівно⁷². Крім цієї непевної біографічної згадки щодо його політичної діяльності, в науці можна зустріти ще іншу, яку також можна вважати неточною – про участь Голінського на переговорах при укладанні Гадяцької унії між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою восени 1658 р.⁷³

Безперервні податки, складчини й інші тягарі, що накладалися на задоволення жовнірських потреб, виснажували людей до краю, і не можна було нічого придумати, щоб, як писав він з гіркою іронією, “...заткати цю діру (abi sie ta dziura zatkala)”⁷⁴. Права й привілеї міст, зокрема, в нашому випадку, Казимира, котрі були видані й підтверджені королями й коронними гетьманами, майже завжди ігнорувалися ротмістрами, що розписували постої для свого війська. Доведені до відчаю, в багатьох випадках міщани вдавалися до збройної оборони.

Варто було б детальніше зупинитися на одному епізоді на цю тему, що дає нам штрих до характеру Голінського як відважного й рішучого чоловіка, готового у критичну хвилину братися за зброю (хоч сам він, як помилково можна зустріти в науковій літературі, ніколи в коронній армії не служив і в бойових діях участі не брав⁷⁵). Йдеться про події від березня 1650 р., коли хоругви князя Корецького і Єроніма Радзейовського, незважаючи на привілей міста в конституції 1635 р., підтверджений Яном Казимиром та Яремою Вишневецьким – коронним гетьманом на початок 1649 р., розписали будинки в Казимірі для постоїв своїх жовнірів: “...вони на це (на привілей. – Я. Ф.) зовсім не дбали, взагалі фиркали (у owszem fukali) і грізно [нам] відповідали...”⁷⁶ Бурмістр, котрим на той час був Симон Вінарський, раптово захворів, але дехто подейкував, що він лише прикривався хворобою, ховаючись вдома від такої халепи. Однак жоден з райців не хотів підмінити його на цьому уряді. Тоді райці почали сходитися до ратуші й скликати міщан, щоб вирішити, чи прийняти жовнірів на стації, чи закрити перед ними брами і збройно боронитися від них. Поспільство прийняло рішення

---

⁷² *Ochmann S.* Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej. – Wrocław, 1977. – S.133 (прим. 23); 272 (Index).

⁷³ *Грушевський М.* Виговський і Мазепа // *Грушевський М.* Вибрані праці: Видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934–1959) / Збір. і підгот. М. Галій. – Нью-Йорк, 1960. – С. 189: “З записок Голінського, учасника переговорів, знаємо...” (передрук з “Літературно-Наукового Вістника” за 1909 р.). Передрук цієї статті див. у вид.: Вивід прав України / Ред. М. П. Парцей. – Львів, 1991. – С. 93.

⁷⁴ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1312.

⁷⁵ *Кучернюк М. Ф.* Джерела про російсько-українські політичні зв'язки в роки вільної війни українського народу (1648–1654). – Львів, 1980. – С. 98: “Учасник війни польський шляхтич Мартин Голінський...”

⁷⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 307.

закритися в місті. Таке рішення прийняли тому, як пише Голінський, що день перед тим, 20 березня, він говорив на цю тему зі своїм товаришем, райцею Андрієм Ясовським. Той сказав, що бажав би краще зібрати міщан з рушницями й боронитися від цих двох хоругв. “Отож на ранок, – читаємо в рукописі Мартина Голінського його запис від третьої особи, – зійшовшия в ратуші, вніс цю розмову п. Голінський [як пропозицію]... Пристали на це пп. райці. Деякі перечили цьому і противилися (ті, які були боязливого серця, і йшлося їм [більше] про гроші)”. Почалася справжня облога міста з приступами, стріляниною й іншими ознаками війни, котра закінчилася тим, що через кілька днів ці дві хоругви задовольнилися “контентацією” і все ж відступили: “...вже то по-хмельницькому на нас пп. міщани наступають...”, – говорив ротмістр з сумною іронією, несподівано заскочений такою рішучістю⁷⁷. Це не єдиний випадок, що показує нам рішучу вдачу Голінського. Так, наприклад, 10 серпня 1662 р. він, перебуваючи на посаді бурмістра, не пустив у місто конфедератів⁷⁸.

Повертаючись до його господарської діяльності, тепер уже громадської, треба зазначити, що Голінському часто довіряли таку важливу справу, як збір податків. Так, наприклад, у 1651 р., виконуючи обов’язки лунаря, він домагався податків з двох Лайсовських стодел, що належали до соляних жуп у Велічці, а також п’яти бочок солі від нової шопи, збудованої покійним краківським воєводою Любомірським на міському ґрунті⁷⁹. Його дуже часто призначали лунарем, і записи про річні звіти Голінського перед райцями є за 1652, 1661, 1662 рр. і ін.⁸⁰ У серпні 1661 р. разом зі своїм колегою Войце-хом Завадою він вибирав 24 побори з міста⁸¹.

Серед інших відповідальних справ міського життя, до яких залучали Мартина Голінського, можна згадати його призначення на розпорядника коштів для будівництва мосту через Віслу. Дощі й повені ріки часто наби-рали характеру стихійного лиха, затоплюючи довколишні поля, села, міські городи, іноді проникаючи на вулиці міста, в кам’яниці, що завдавало людям чималої шкоди. Відсутність мосту або його незадовільний стан створювали великі незручності, і при розливі ріки, коли перевози також виходили з ладу, можливість переправи була майже паралізованою⁸².

Ось, наприклад, один з типових випадків, що потребував термінового вирішення. У травні 1659 р. староста бецький Ян Вельопольський (також, між іншим, упорядник цінної для історії середини XVII ст. шляхетської збірки⁸³), котрий був маршалком на сеймику, змушений був зупинитися на

⁷⁷ Там само. – Арк. 309.

⁷⁸ Там само. – Арк. 1311.

⁷⁹ Там само. – Арк. 462, 529.

⁸⁰ Див. арк. 606, 619, 1195, 1282.

⁸¹ Там само. – Арк. 1234.

⁸² Про мости з Казимира через Віслу див.: *Ptaśnik Jan. Miasta i mieszczachństwo...* – S. 385.

⁸³ Головний архів давніх актів у Варшаві. – Archiwum Radziwiłłowski. – Dz. II. – Кн. 21: Acta publica variaque miscellanea regnante Ioanne Casimiro a 1655–1657.

ніч у домі Голінського, на той час бурмістра, через відсутність перевозу під час дощів і нових паводків (“...обидва перевози за Веліцькою брамою забрала [Вісла]...”). Для того, щоб вирішити цю справу й терміново переправити Вельопольського на інший берег, Голінський змушений був “якнайшвидше” звертатися за краківським паромом⁸⁴.

Будівництво мосту Голінський розпочав у 1661 р. Але інженерні розрахунки не витримали випробувань стихії, і вже під кінець будівництва (“...rok po roku trzy liatasmy będąc most iuz koncyc mieli...”) великий паводок забрав усе, що було зроблено: “12 березня [1664 р.], – писав він у книзі, – робили ми порахунок лунарського звіту (liczby lunarzsky) за минулий, 1663-й, рік і за ті 10 тижнів, аж до цього часу, – я з п. Войцехом Завадою, п. Мартин Голінський... [...] ...віддали ми речі посполитій залишок коштів – 450 злотих, 15 грош”⁸⁵.

Цей рукопис відображає епоху середини XVII ст.: політичні події, культуру, право, спосіб мислення людей, як вони жили, чим займалися, про що думали... Українсько-польська війна, а пізніше – польсько-московська, польсько-шведська і напад семигородського князя Ракоція позначилися трагічно на людських долях, і біографія Мартин Голінського є типовою для багатьох людей того часу, котрі прагнули вести розмірений і спокійний спосіб життя.

Поза іншим, він залишив нам описи нужденного стану коронного війська, яке було оточене козаками під Збаражем. Два місяці згодом, усередині жовтня 1649 р., воно проходило через Казимир. Цей образок зі свідчення очевидця може бути гарним доповненням до відомого т. зв. “Діаріуша війська коронного, котре було в облозі під Збаражем в обозі від козаків і кримських татар”⁸⁶. Через два місяці після облоги ці герої, якими вони були в opinii тодішнього польського суспільства, мали не менш злидений вигляд, і Річ Посполита не робила їм винятків у привілеях: посилаючись на права міста, казимирські міщани відмовляли їм у стаціях (три хоругви), хоч “з ласки своєї” дано їм невелику контентацію. “А так, не стаючи в Казимирі, – писав далі Голінський, – пройшли лишень через Казимир досить жалюгідно й убого, обдерто, інші босоніж, без зброї; одні конно, інші пішо – [ті], що коней стратили: одних поїли, а інші виздыхали. Дві хоругви пішо йшли, не було їх і ста, а конно – одна. Під нею шістдесят слабих коней їхало”⁸⁷. Німим докором польським порядкам проходило коронне військо “босоніж” від Збаража аж до Кракова й далі.

Однак справжнє випробування довелося пережити під час шведського “потопу”. У 1655 р. слідом за королем та його двором на еміграцію подалося багато громадян, серед яких був і Мартин Голінський зі своєю жінкою.

⁸⁴ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1101.

⁸⁵ Там само. – Арк. 1528.

⁸⁶ У Голінського – арк. 281–284; *Michałowski J. Księga pamiętnicza / Wyd. Z. A. Helcel. – Kraków, 1864. – S. 444–470.*

⁸⁷ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 289.

Перш за все треба згадати його присутність у Кракові на промові з приводу зустрічі королеви під час її втечі на Шльонськ наприкінці серпня 1655 р.⁸⁸ Сам король прибув до Кракова 19 вересня, і наступного дня королівська пара виїхала до Живця, а звідти на Шльонськ⁸⁹. “19 вересня, – пише Голінський, – в неділю виїхали ми насвітанку з Казимира до Тжцяни”⁹⁰. Звідти, на початку 1656 р., з небезпеки перед грабіжниками він подався до угорського кордону: “Королю й. м. шведському дозволили дати 300000 [злотих], аби лиш [нам] вільними бути від грабежу...”⁹¹ У коротких словах він описує цю свою подорож: “24 лютого [1656 р.] виїхали ми у вілію св. Матвія в четвер до Нового Таргу на ніч, а звідти – до Кесмарку. Приїхали в суботу 26 лютого, в суботу Запусну, – п. Завада, п. Голінський, п. Мроцкович, п. вїйт Завада, пані П’янчі”⁹². Цілком певно, що він забрав на еміграцію свої нотатки і в Кесмарку не припиняв комплектувати книгу, про що є багато свідчень у рукописі в новинах, що доходили до міста (наприклад, арк. 977 і далі). Райці-емігранти ставили питання про перевезення міського архіву Казимира на зберігання до Кесмарка – права міста, привілеї, книги і т. п.

Бартоломей П’янчі, який виконував нелегкі обов’язки бурмістра під час шведської окупації Казимира, привіз у Кесмарк “метрику казимирських прав” і в лютому віддав її на зберігання старшому райці Андрієві Ясовському в присутності Мартина Голінського та інших райців⁹³. У 1657 р. у каплиці при костелі св. Катерини П’янчі сховав і вберіг від шведів архів Казимира, запакувавши книги, документи й акти в скрині⁹⁴.

Доля маєтків у Казимирі тих міщан, котрі виїхали на еміграцію, була дуже сумною. Місто повинно було забезпечувати шведів усім необхідним, “а котрого господаря, – читаємо в рукописі, – що не утримував шведів, не було в своєму домі, то дім розбирали або кам’яницю ледь не до ґрунту зносили, що [аж] мало лишилося [того] міста. Так руйнували внівець, що інший господар не мав по що й вертатися додому. Ратушу пограбували, акти, права геть понищили, зіпсували”⁹⁵. Кам’яниці Голінського при такій загальній руйнації міста поталанило більше, ніж іншим: її зробили резиденцією для збору податків чопового й акцизи – на потреби шведів⁹⁶. Свою ж резиденцію в Казимирі Карл X Густав зробив у кляшторі Божого Тіла⁹⁷.

⁸⁸ Там само. – Арк. 33.

⁸⁹ Там само. – Арк. 778.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Там само. – Арк. 785.

⁹² Там само. – Арк. 812.

⁹³ Там само. – Арк. 979.

⁹⁴ *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802.* – S. 16, 70–71; *Friedberg Marian.* *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem // Archeon.* – W., 1962. – Т. 36. – S. 150, 156; *Bieniarzówna Janina.* *Mieśczaństwo krakowskie XVII wieku.* – S. 41. Про цього П’янчі див. також: ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 5, 811, 1016. Див. нижче також згадки в М. Грушевського про нього.

⁹⁵ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 956, 811.

⁹⁶ Там само. – Арк. 785, 781–782.

⁹⁷ Там само. – Арк. 785.

У Кесмарку Голінський переcheкав шведську окупацію Кракова й Казимира, повернувшись додому після відступу шведських гарнізонів у серпні 1657 р. “З вересня, – записав він у книзі, – король й. м. сам був у Казимирі, оглядав спустошення і мури, потовчені гарматами, і половину обваленої вежі на Богенській брамі...”⁹⁸

Голінський рятувався з Казимира не лише перед загрозою якогось зовнішнього ворога, але й перед не менш небезпечною для життя моровою пошестю. Одного разу наприкінці серпня 1652 р. і він, і його жінка, втікаючи з міста до Велічки, а звідти – до плебанії в с. Боджув, захворіли так, що обоє були близькі до смерті: “[У мене була] сильна гарячка, хворів шість тижнів. На сьомий почав одужувати. Пані моя також захворіла... Хворіла 13 тижнів. Господь Бог сам нас рятував і заступництво Диви Марії, і [всіх] святих. А кров ми обоє одразу пускали”⁹⁹. Через десять років, у вересні 1662 р., зустрічаємо запис про його плани виїхати з Казимира на Русь, знову втікаючи від морової пошесті¹⁰⁰.

У цей час він уже відчував погіршення здоров'я. Десять наприкінці 1660 – на початку 1661 рр. у нього стався перший значний приступ паралічу¹⁰¹. Тому, думаючи виїхати з Казимира перед моровою пошестю у серпні 1662 р., він склав заповіт і залишив гроші на відправу поминальних служб у костелі Божого Тіла на випадок своєї смерті і смерті дружини¹⁰². Наступний значний приступ хвороби стався з ним на початку 1664 р.: “...у Вступну середу, – писав він 27 лютого 1664 р. у своїх нотатках, – на другий день після останнього вівторка м'ясопустів, мав [я] у себе гостей на запустах і пив з ними до півночі. На другий день почувався недобре. Після попільця¹⁰³, прийшовши з костела, трохи поїв і поклався на горі в хаті. Проспавшись, відчув спрагу і напився поживного пива. Внутрі моєму похололо (*oziebielem sobie w potrze*), а звідти поволі мене знову схопило, вже вдруге, в той самий правий бік, що й раніше, три роки тому, також було схопило, – в руку, в бік, в ногу і в півголови. Господь Бог, а перш за все Найсвятіша Діва Марія, рятували мене [так], що мені мову не пошкодило. А потім п. Ян Закревський, цирюльник, п. Лецинович, лікар, – ці також поралися коло мене, що [я] врешті одужав і зміг ходити і рукою володіти, – міг писати і ходити”¹⁰⁴.

З костелом Божого Тіла в Казимирі, як уже згадувалося, Мартин Голінський підтримував близькі стосунки. У костельну бібліотечну збірку він заповідав рукопис № 189 перед смертю: “До Божого Тіла конвентові

⁹⁸ Там само. – Арк. 1009, 1007.

⁹⁹ Там само. – Арк. 591.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 1314.

¹⁰¹ Там само. – Арк. 1527 (27 лютого 1664 р. про цей приступ він писав: “...tak trzy liata [temu]...”).

¹⁰² Там само. – Арк. 1313 (29 серпня цей заповіт він віддав пробощеві Яцкові Ліберіусу, а копію – преорові до капітули).

¹⁰³ Попілець (*porieles*) – посвячений попіл, яким посипають голови в костелі у Вступну середу.

¹⁰⁴ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1527.

віддати”, – читаємо його надпис на титульному аркуші рукопису. Це й було зроблено, що засвідчує пізніший надпис латинською мовою настоятеля костела на тому ж титулі: “З бібліотеки Найсвятішого Божого Тіла. Казимир коло Кракова, М. Кресчинський, настоятель”. Те саме стосується й іншого його рукопису, № 188, на титульному аркуші якого тою самою рукою, що й у рукописі № 189, записано за 1769 р.: “З бібліотеки Найсвятішого Божого Тіла. Казимир під Краковом”.

У 1661 р. Голінський зробив розпорядження записати костелові 200 злотих на майбутній похорон своєї жінки¹⁰⁵. Того ж року, у липні, він продав свою кам'яницю Єронімові Ралінковському і його дітям¹⁰⁶. Це був період початку занепаду його громадської активності – після перших симптомів хвороби він усе більше й більше віддається своїм нотаткам. І згадана цитата про його хворобу – “[я] врешті одужав..., – міг писати і ходити” – у цьому сенсі дуже промовиста, адже ця книга (принаймні, більша її частина) впорядковувалася Голінським з чорнових записів у 1665 р., тобто після того, як права рука вже двічі, в 1661 і 1664 рр., відмовляла.

У серпні 1662 р. Голінський власним коштом почав відбудову каплиці при костелі Божого Тіла, винайнявши для цього муляра Яна Заура¹⁰⁷. Через п'ять років, у 1667 р., він поховає у цій каплиці свою жінку¹⁰⁸.

Загалом же Голінський був дуже побожною людиною і не проминав нагоди брати участь у різних релігійних церемоніях. Тому, заклавши каплицю, в тому ж році разом з дружиною він записався в костельне братство: “Був [я] на Скалці, – читаємо його нотатку від 1 жовтня 1662 р. – Припадало свято Ангела Хоронителя, і там прийняв то братство [разом] з моєю жінкою Анною. Вписали нас до того братства...”¹⁰⁹

Тісний зв'язок з костелом Божого Тіла підтримувався ще й завдяки дружнім стосункам Мартина Голінського з пробощем Яцком Ліберіусом, який був обраний на цю посаду у жовтні 1640 р. ще за життя Мартина Ключовського. Після смерті останнього в лютому 1644 р. Ліберіус повноправно зайняв пробощество¹¹⁰. Це була освічена людина, родом з Казимира, зі шляхетного роду Вольних¹¹¹. Він був автором кількох книг (переважно збірок своїх проповідей), одну з яких, “Gospodarz Nieba y Ziemie...”, подарував Голінському. “Дуже гарні книги, друковані яко прелата зацного, гідного”, – відзначив останній коротенькою реплікою у своєму рукописі¹¹².

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 1230.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Там само. – Арк. 1311.

¹⁰⁸ *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226.

¹⁰⁹ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1317.

¹¹⁰ БО. – № 188. – Арк. 4; БЧ. – № 1320. – Арк. 279; *Łuszczkiewicz Władysław*. *Kościół Bożego Ciała. Jego dzieje i zabytki*. – S. 30–32, 42.

¹¹¹ БЧ. – № 1320. – Арк. 279; *Bieniarzówna Janina*. *Mieszczanstwo krakowskie XVII wieku*. – S. 27.

¹¹² ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1602; *Liberius Hyacinthus*. *Gospodarz Nieba y Ziemie Jezus Chrystus, Syn Boży, Bog wcielony, Zbawiciel y Nápráwca*

У березні 1665 р. Ліберіус відпустив Голінському ґрунт (pliac pusty) на Ткацькій вулиці, т. зв. ґрунт Дзиковських, за чиншем 5 гривень щороку. За умовою, після смерті Голінського і його дружини цей ґрунт мав повертатися назад до кляштора з усіма новими забудовами й огородженнями, що "...там набудував би й обгородив парканом"¹¹³.

Однак через два роки, в 1667 р., його жінка Анна померла і він удруге овдовів. Смуток за близькою людиною, з якою Голінський прожив так багато років, не перешкодив йому через два роки одружитися втретє, на цей раз з Регіною Вольською з Войнич¹¹⁴. Тільки, як видається, цей шлюб був викликаний більше практичною необхідністю. Відчуваючи слабкість здоров'я, до того ж – можливий частковий параліч, він потребував чийогось догляду над господарством: кам'яницею, городом, пустирем, двором, броварем і т. п. З попередніми жінками в нього, здається, не було дітей: про них, принаймні, не зустрічаємо згадок в його нотатках. Був він опікуном Софії Заторської, але судився з нею кілька разів у 1661–1662 рр.¹¹⁵ Отож і нова дружина повинна була успадкувати велику частину його майна. У 1672 р. він переказав їй половину кам'яниці, бровар, дерев'яний дім, город, а наступного року, склавши заповіт, передав їй також деякі цінності – срібло, клейноди та ін. Решту майна розділив на кілька частин – пожертви на милостиню бідним, на заупокійні Служби Божі й на костельні братства. Помер він після 5 травня 1673 р.¹¹⁶

Такою постає перед нами біографія Мартина Голінського, казимирського райці, скрупульозного збирача новин і свідка своєї епохи, котрий залишив нам безцінне джерело до історії Східної Європи середини XVII ст., а зокрема України – періоду гетьманування Богдана Хмельницького і перших восьми років Руїни. Треба підкреслити, що цей нарис передає лише загальні біографічні відомості, і заповнення існуючих фактологічних прогалів – справа майбутніх пошуків і досліджень.

III

Космографічні уявлення Мартина Голінського як штрих до шляхетської культури XVI–XVIII століть

Світогляд Мартина Голінського, поряд з релігійною свідомістю, був дуже глибоко проникнутий астрологією (у XVII ст. цей термін вживався як у вужчому, сучасному, значенні, так і в ширшому – для астрономії як науки

Swiátá w przednie Tajemnic y dzieł swoich wroczystości, Pobożnemu auditorowi ná kázaniach wystawiony... – W Kazimierzu przy Krakowie: W drukarni Balcera Smieszkwicza, 1665. – 719 s. Перелік праць Ядка Ліберіуса див.: *Estreicher Karol*. Bibliografia Polska. – Kraków, 1906. – Т. XXI. – S. 260–262.

¹¹³ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1605, 3–4.

¹¹⁴ *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226.

¹¹⁵ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1236, 1282, 1313.

¹¹⁶ *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226.

в цілому). У Європі та в Азії зацікавлення астрологією було властивим і природним для тієї епохи, й ця ознака в рукописі Голінського виділяється дуже яскраво. Про це свідчать описи численних астрологічних прогнозів, яким упорядник надає особливого значення, його малюнки Сонця, комет і т. д. Таємниці зодіакальних знаків особливо сильно вабили до себе тих, хто шукав у неземному світі пояснення катаклізмів суспільного життя Речі Посполитої середини XVII ст. Не даремно ж, komponуючи свої чернетки у книгу, з висоти 1660-х рр. причини трагічних для Польщі подій 1648 р. Голінський вбачав саме в небесних явищах: “1648. Початок злих знаків”, – писав він¹¹⁷. І не тільки в цьому місці видно, що на історичний розвиток упорядник рукопису дивився через науку про зірки, пов’язуючи суспільно-політичні події світової історії з рухом планет, затемненнями сонця й місяця, небесними кометами і т. д. Ось, наприклад, як він пояснює деякі події з історії османсько-польських взаємин: “Сулейман Осман II (йдеться про Сулеймана I (1520–1566). – Я. Ф.), цесар турецький, вступив на престол 1521 р. Це був чоловік мудрий, в науці астрологічній освічений, з котрої науки зрозумів, що турецька влада має занепасти від польського народу. І склав заповіт, щоб [його наступники] завжди трималися миру з поляками, і віддав той заповіт візирові Мегмед-паші. Про цей заповіт можна прочитати у книзі, яку написав Христофор Даміан. Той-то заповіт злегковажив був собі султан Мурад [IV (1628–1635)]. Задумав він почати війну з поляками, і вже був з військом виступив, але зараз же в тій дорозі захворів так, що мусив повертатися¹¹⁸.”

Поза тим він цікавився наукою про зірки, для чого наказав покликати вчених-астрологів з Єгипта, Александрії, Дамаска, котрі просвічували його в тій науці¹¹⁹.

Перед нами не просто констатація історичних фактів – це, можна сказати, витяги з історії астрології, до того ж з покликанням на літературу (твір Христофора Даміана), але, здебільшого, базованої на легендах і переказах. Чого, наприклад, вартує захоплююча розповідь зі східним стилістичним присмаком про перського астролога Мустардіна, котрого слуги турецького султана кинули в море за те, що він пророкував загибель Османської імперії від північного народу, себто від поляків¹²⁰! Ця ж історія є маленьким образком до того, як у тогочасній Речі Посполитій витворювався міф про державу, призначенням якої було вберегти християнський світ від мусульманських завоювань.

---

¹¹⁷ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 6.

¹¹⁸ У цьому місці йдеться про підготовку влітку 1633 р. Мурадом IV походу в Польщу, від якого пізніше султан відмовився, див.: Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts: Nach den Chroniken des Vecihi (1637–1660) und des Mehmed Halifa (1633–1660) / Bearb. von Bugra Atsiz. – München, 1977. – S. 104.

¹¹⁹ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 7.

¹²⁰ Там само. – Арк. 7–8; та сама розповідь з деякими змінами, див. арк. 1532.

Таких астрологічних відступів у тексті рукопису багато; автор записок, наприклад, іноді навіть пише про різні комети в загальному переліку історичних подій (див., зокрема, арк. 10: “1652. We dni swięteczne wnoczy widziana bęła kometa z siedmy gwiazdah”). Причому правдоподібність астрологічних прогнозів для нього не підлягала сумніву. Скептикам наводилися численні аргументи про те, що земне життя залежить від руху планет: “Багато й інших є прикладів..., – читаємо в рукописі, – звідки [ти], читачу, зможеш зрозуміти, що те об’єднання [планет]... принесе якусь зміну або поразку, якщо не в нашій вітчизні, то в якійсь чужій країні – або смерть котрогось монарха, або значного діяча”¹²¹.

Майже кожен річник Голінський починає з астрологічних передбачень у календарях, поширених тоді в Польщі, визначних астрологів. Найчастіше зустрічаються прогнози королівського математика Миколая Жоравського, який, як видно, на той час користувався великим авторитетом у цій царині¹²². А попит у тодішньому суспільстві на інформацію про різні небесні видива був настільки великий, що вона поширювалася не лише в рукописах, але й у друкованих польських “летючих листках” і часто супроводжувалася різними фантастичними малюнками цих видив. Деякі з тих, що потрапляли в руки Голінського, були підклеєні в його книгу. З висоти сьогодення дня ці сюжети, які для певності завжди підкріплювалися свідченнями “очевидців”, видаються надзвичайно наївними, але вони допомагають сучасному історикові вникати в дух того часу, перейматися тим, чим мислив світ у XVII ст. – кометам навіть присвячували вірші й панегірики латинською мовою¹²³. Ось, наприклад, видиво на хмарах у червні 1654 р. з підписом і коментарем (друк) – на носі сонячного обличчя показався хрест, з якого відділилося серце, пробите мечем, що зупинилося під лівим оком сонця; під правим оком з’явилася рука, що тримає яблуко; яблуко піднялося над оком і, зупинившись над бровою, розділилося на чотири частини, а потім перетворилося в мітлу (себто в комету). Обов’язковий припис при цьому для більшої правдоподібності: “Діялося це вищезгаданого року і дня при заході сонця”¹²⁴. Ця “летючка” до Голінського прийшла з варшавської пошти: “дивні знаки”, як він пише, пов’язувалися ним з початком роботи у Варшаві відомого червневого сейму 1654 р.¹²⁵

¹²¹ Там само. – Арк. 382.

¹²² Голінський згадує також про його смерть 24 травня 1665 р. (Там само. – Арк. 1618).

¹²³ Один з них див., наприклад: “Carmin retrogradum de cometa 1664, 1665”: Там само. – Арк. 1599.

¹²⁴ Там само. – Арк. 699.

¹²⁵ Там само. – Арк. 700. Про поширеність цих летючок німецькою і польською мовами в той час див.: *Мыццк Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины: (Вторая половина XVI – середина XVII с.). – Днепропетровск, 1981. – Ч. I: Немецкие и австрийские источники. – С. 47–48. Тут також згадано про такий самий “летючий листок”, що вийшов напередодні цього сейму: Там само. – С. 47 (прим. 2): “Widzenie nocne na obłokach dnia 9 czerwca 1654 r.”

Не менш характеристичним є інший образ: “Nevmachia або небачений в Польщі поєдинок двох орлів...” з точною локалізацією місця й дати – 2 квітня 1655 р. за три милі від Гданська (також друк)¹²⁶, або ще одне видиво, на цей раз в Угорщині, від 25 лютого 1660 р. (рукописний малюнок)¹²⁷.

Такі “летючі листки” були популярними в середовищі, в якому жив Голінський. Те, що поряд з ним райцями були високоосвічені люди – доктори теології, академіки, як він їх титулує, й інші авторитети, вихованці у переважній більшості Краківської академії, показує, наскільки правдоподібними ці небесні видива сприймалися в тогочасному суспільстві. Поєднуючи цю наївність зі своєю релігійністю, Голінський писав про планети з особливим літературним присмаком: “Венера дістала владу, Сатурн їй дворує, Марс її за руку тримає, щось нам обіцяє”¹²⁸. Цілком певно можна припускати, що він вів часті розмови про це зі своїм близьким приятелем, настоятелем костелу Божого Тіла в Казимирі Яцком Ліберіусом.

Але не лише на такому, можна б сказати, рівні звичайної людської цікавості робилися ці прогнози – астрологія мала “практичне” застосування. Від серпня 1646 р., наприклад, зустрічаємо астрологічні віщування Миколая Ходовича на наступний рік, призначені спеціально для краківських райців, – як у друках, так і в рукописах¹²⁹. При королівському дворі, як ми вже бачили, був свій авторитетний астролог – Миколай Жоравський.

З початком війни з Богданом Хмельницьким астрологічні прогнози робилися навіть з військово-стратегічних міркувань, розповсюджувалися лише у вузькому колі коронних регіментарів і ретельно приховувалися від козаків. Це дуже промовистий факт, який свідчить, наскільки сильно й на якому високому рівні вкорінилася ця практика: “Що ж стосується війни і миру, – пише Голінський, – [то] було б добре [про це] написати, але тих речей не належить усім бачити, а лише тим, хто турбується про управління Речі Посполитої..., [бо] в такий спосіб неприятель може бути поінформованим etc.”¹³⁰ Якого типу була ця “таємна” інформація і про що саме неприятель міг довідатися, читаємо в іншому місці – прогноз Жоравського на 1653 р. на підставі комети, що з’явилася в Польщі у грудні 1652 р. Згідно з цими записами, оскільки Меркурій домінує над Марсом, то Богдан Хмельницький нібито “...захоче застосувати звиклі свої штуки: коли йому припече..., [то] захоче вислизнути [від поляків], використовуючи за посередника молдавського господаря”. Далі Жоравський пише про турецькі справи: султанові не подобається зростання могутності Хмельницького за рахунок союзу козаків з татарами, “...котрий [союз] щонайбільші й наймудріші паші розірвуть...”, бо якби Польща загинула, то цей союз повернувся б проти Осман-

¹²⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 744.

¹²⁷ Там само. – Арк. 1154.

¹²⁸ Там само. – Арк. 385: “Wenus panstwa dostala, Saturn iey dworuie, Mars ia za rękę trzyma, czosz nom obieczie”.

¹²⁹ Там само. – Арк. 378–380.

¹³⁰ Там само. – Арк. 382–383.

ської імперії¹³¹. З певністю можна сказати, що сам український гетьман був дуже далекий від того, щоб серйозно сприймати подібні відомості, і якщо його цікавила якась розвідувальна інформація від поляків, то цілком іншого характеру.

Інтерес Мартина Голінського до таких речей, хоч був глибоко проникливий і сильно впливав на його світогляд, але, без сумніву, мав аматорський характер – астрономію як науку він так і не осягнув. Великі астрономічні відкриття XVI – першої половини XVII ст. в науці докочувалися до суспільства відлунням у вигляді подібних фантазій, чуток, фальшивих свідчень різних небесних знаків, видив і т. п. Наукові дослідження були каталізаторами для зацікавлення простих людей небесними явищами. У XVII ст. у краківському середовищі науковців ще свіжою була пам'ять про Миколая Коперника (1473–1543). У царині астрономії це була, без сумніву, його епоха, де боротьба старої, Птоломеєвої, і нової, Коперникової, теорій Сонячної системи відображала боротьбу науки й схоластики, на сторожі якої стояла тодішня інквізиція. З плином часу з'являлися нові імена видатних астрономів – датського Тіхо Браге (1546–1601), італійського Галілео Галілея (1564–1642) та ін. У цей же період, у перших десятиліттях XVII ст., розгорілися суперечки про природу комет – чи це реальне тіло, чи просто оптична ілюзія. Як ми бачили зі згадки в Голінського про комету 1652 р., він вважав їх падаючими зірками. Але навряд чи, спостерігаючи за рухом комет і роблячи в рукописі численні замальовки, Голінський глибоко вникав у їхню природу. Однак є одна нотатка за 1651 р., з якої опосередковано видно, яке він мав уявлення про саму Землю: “На цей рік припадає чотири затемнення: два сонячні, але ми не зможемо їх побачити, бо [вони] будуть під Землею (курсив наш. – Я. Ф.), а два місячні – ці ми зможемо побачити, оскільки вони припадуть на нашому горизонті”¹³².

На завершення треба зауважити, що хоч Голінський і поєднував у собі релігійність і астрологію, але в принципі ці речі не сумісні. Він наводить запис доктора теології, перемишльського каноніка Фрідеріка Алевбека, який колись був астрологом, але пізніше покався і спалив усі свої книги на цю тему. Адже прагнення передбачити долю людей чи цілих держав за допомогою планет або небесних видив у підтексті означає, з точки зору християнської науки, бажання розгадати Боже Провидіння і, замість того, щоб уповати на волю Божу, – пристосовувати її до своїх особистих потреб: “Зірки й небесні знаки, – читаємо думки цього каноніка в записках Голінського, – (якими Господь Бог не казав допускати страхи в серце) відложімо набік! Через них не виглядаймо ще кінець світу... [...] Більш певна й слушна річ, ніж затемнення сонця..., – перестороги самого Господа Бога...”¹³³

Але час брав своє, і можна, напевно, сказати, що астрологія була своєрідною модою тієї епохи. Вона мала популярність не лише серед таких

¹³¹ Там само. – Арк. 609.

¹³² Там само. – Арк. 415.

¹³³ Там само. – Арк. 615–616 (дискурс від 30 жовтня 1652 р.).

любителів, як Голінський, але й серед учених-теологів і навіть, як ми бачили, використовувалася зі стратегічними цілями на війні. Мартин Голінський був дитиною своєї епохи, належав до суспільства, яке його виховало, і сприймав усі ці загадкові, незвичні й не з'ясовані ще наукою явища на інтуїтивно-візуальному, чуттєвому рівні. Послідовність його астрологічних переконань, поєднана з релігійною набожністю, свідчить, що тодішня церква сама ще не мала чіткої офіційної позиції в цьому питанні й не відлучала від себе таких людей, які шукали пояснення проблем земного життя в зірках і рухах планет.

IV

Джерела, методологія та система праці Мартина Голінського

Аналізуючи рукопис Мартина Голінського, деякі дослідники ставили проблему, чи можна вважати упорядника книги істориком. Так, наприклад, Яніна Беняжувна у своїй оглядовій статті висловилася досить влучно на цю тему: “Г[олінський]-історик не стоїть однак на рівні Г[олінськ]ого-збирача і загалом не виходить поза досить поверхові рамки хроніста, хоч і часто дає барвисті образи звичаїв”¹³⁴. Ю. А. Мицик також слушно відзначив: Голінський “...не був істориком чи хроністом, як собі це часто уявляють. ...[він] вів т. зв. “пам’ятні книги”, куди вносив копії з документів, а часом і їхні оригінали, уривки з хронік тощо. [...] ...[нам] не приходиться говорити про якусь самостійну історіографічну працю даного автора”¹³⁵.

Слід зауважити, що шляхетські й міщанські “*Silva rerum*” XVII ст. були складовою частиною польської тогочасної культури в цілому. “Кожен, хто досліджує вітчизняну історію, – читаємо польського дослідника XIX ст. цих джерел, – знає про важливе значення такого роду пам’яток, котрі розповсюдилися у нас... так сильно поміж народу, що немає сливе рукописного зібрання, де б ми не зустрічали *silva rerum* тієї епохи. [...] ...в кожному заможнішому домі були книги, куди записувалися важливіші політичні події, листи монархів, видатних діячів і т. п.”¹³⁶ Ще з більшим притиском про це писав Людовік Кубаля: “У XVII ст. польська шляхта мала похвальний звичай записувати найважливіші події громадського та приватного життя. Ці записки, пам’ятники, збірки, публічні регести, *kolektanea*, *miscelanea*, домашні хроніки і як їх там ще називали, містять у собі, крім нотаток, господарських контрактів купівлі й продажу, приватні листи, відписи найважливіших громадських актів, описи тогочасних подій, родинні хроніки, анекдоти і сентенції для вжитку в приватних компаніях і в громадських місцях, критику того-

¹³⁴ *Bieniarzówna Janina. Goliński Marcin.* – S. 226.

¹³⁵ *Мицик Ю. А.* Визвольна війна українського народу... – С. 163.

¹³⁶ *Chomętowski W.* *Silva rerum z XV^{go} i XVI^{go} wieku* // Biblioteka Warszawska. – 1866. – Т. 1. – С. 243–247.

часних осіб, думки, плани... Словом, матеріалу є досить, аби пізнати не лише приватне або публічне життя, характер тогочасної шляхти, але й ледь не найпотаємніші думки й заміри, які автор не виявляв навіть найкращому приятелю”¹³⁷.

Одна з найвідоміших, наприклад, збірок середини XVII ст. Якуба Михаловського також була виявом такої шляхетської моди укладання рукописних кодексів¹³⁸. Можна назвати також цінні збірки до історії цієї епохи бендзинського старости, серадського судді Конецпольського¹³⁹, войницького каштеляна, бецького старости Яна Вельпольського¹⁴⁰ (того самого, який зупинявся в домі Голінського під час повені Вісли в березні 1659 р.), що зберігаються в архівосховищах Варшави, та інші рукописи. І тут, звичайно, не можна говорити про якийсь фаховий підхід упорядників як істориків чи хроністів на зразок Пясецького, Пасторія, Коховського і т. п. Досить лише згадати, що історики в наукових дослідженнях іноді порівнюють Мартина Голінського з сучасним йому львівським Бартоломеєм Зиморовичем або, проводячи паралелі в епохах, називають його “...казимирським Амброзієм Грабовським XVII століття”¹⁴¹. У Кракові ж, для прикладу, не було жодного тогочасного представника міщанського історіописання такого високого гатунку, а його сучасник Ян Маркевич, який, як відзначив Л. Кубаля, міг бути товаришем Голінського, залишив по собі незмірно меншу спадщину¹⁴².

Що ж до цілісних історичних творів Мартина Голінського, то тут треба назвати працю “*Poloniae memorabiliae ab anno 1621 ad 1661*”, авторство якої, про що вже зазначалося в частині I, приписується йому видатним дослідником історії польської літератури А. Брікнером. Але це лише гіпотетично, і тому більш певно треба говорити про Голінського як збирача інформації, часто прикрашеної власними оцінками, іноді навіть емоційними, або нерегулярними щоденниковими записами. Голінського можна вважати одним з найпристрасніших колекціонерів серед усіх його сучасників, і це заняття стало своєрідною візитівкою стилю його життя. У його нотатках присутній дух історика-самоучки, любителя – у використанні архівів і тогочасних хронік, у критичній оцінці інформації, котра доходила до нього. Поміж записок дуже часто зустрічаються його коментарі щодо достовірності новин, наприклад: “І це видумані речі, [вони] можуть бути не правдиві, переписані від й. м. п. Бялоблоцького, челядника, з його копії (видумано між

---

¹³⁷ *Kubala L. Mieszczanin polski w XVII wieku // Kubala L. Szkice historyczne. – Lwów, 1880. – S. 293.*

¹³⁸ *Michalowski J. Księga pamiętnicza. / Wyd. Z. A. Helcel. – Kraków, 1864. Про неї і ще про сім родинних рукописів графів Михайловських див.: Czerniak W. Przyczynki do dziejów XVII w. z archiwów prywatnych // Kwartalnik Historyczny. – 1897. – R. XI. – S. 532–533.*

¹³⁹ Головний архів давніх актів у Варшаві. – Archiwum Radziwiłłowski. – Dz. II. – Кн. 21: *Acta publica variaque miscellanea regnante Ioanne Casimiro a 1655–1657.*

¹⁴⁰ Там само. – Archiwum Publiczne Potockich. – Кн. 45. – Т. 1.

¹⁴¹ *Bieniarzówna Janina. Mieszczanstwo krakowskie XVII wieku. – S. 63, 100.*

¹⁴² *Ibidem. – S. 100; Kubala L. Mieszczanin polski w XVII wieku. – S. 309.*

поспільством або між жовнірами)”; “Новин різних багато, але непевних”; або просто надпис на марґінесі – “Плітки”¹⁴³. Таких приписок у рукописі зустрічається дуже багато, й Голінський був свідомий того, що велика кількість інформації доходить до нього неправдоподібною. Ось як він писав про це, починаючи річніки 1650 р.: “Річні термінати для пам’яті і новини певні і деякі з оповідей непевні (курсив наш. – Я. Ф.), котрі стали відомими [про те], що діялося, почавши в цьому році”¹⁴⁴. Іноді йому в руки потрапляло кілька копій того самого документа. Тоді він звіряв його, доповнюючи розбіжності тексту. Це видно з копії листа конфедератів від 14 серпня 1665 р., писаної не Голінським. Упорядник додав її до рукопису, а потім своєю рукою дописував у цей аркуш пропущені в тексті слова, зіставляючи лист з іншими копіями¹⁴⁵. У цьому випадку перед нами постає, без перебільшення, дослідницька робота Голінського як прискіпливого упорядника сучасних йому листів.

Досить добра у нього, як на пересічних збирачів “*Silva rerum*”, і джерельна база. Голінський часто використовував хроніки Кромера (переважно описи комет у Польщі у XIII–XV ст.) та Гваньїні¹⁴⁶, знав про книжку Пясецького¹⁴⁷. З інших видань у його рукописах зустрічаються відомості про хроніки Мартина та Йоахима Бельських, Яна Длугоша, Самуеля Твардовського та ін.¹⁴⁸ Маємо згадки також і про книжки, що ними користувалися тогочасні дослідники. Наприклад, з прогностика Андрія Чеховича Голінський знав про “*Historia Turcica*” Йогана Амельбурна¹⁴⁹.

Без сумніву, він використовував міський архів Казимира, мав доступ до раецьких книг. У ньому промовляла цікавість дослідника. Він дошукується витоків історії Польщі з епохи перших королів у VI ст. (“*Nie było [тоді]*

¹⁴³ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 624, 812, 833.

¹⁴⁴ Там само. – Арк. 303.

¹⁴⁵ Там само. – Арк. 1632.

¹⁴⁶ Там само. – Арк. 9, 48; БО. – Од. зб. 188. – Арк. 5зв., 259; БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 72. Див.: *Kromer Marcin. De origine et rebus gestis Polonorum... Oratio infunere Sigismundi...* – Basileae, 1558. – 719 р. Переклад польською мовою було здійснено в епоху Голінського, див.: *Marcina Kromera, biskupa warmińskiego, o sprawach, dziejach i wszystkich inszych połocznościach koronnych polskich ksiąg XXX, przez Marcina Włazowskiego... wyraźnie na polski język przetłomaczona...* – Kraków, 1611. – 599 s.; *Gwagnin Alessandro. Kronica Sarmacye europejskiej, w której się zamyka królestwo Polskie, ze wszystkiemu Państwu, Xięstwu, y Prowincyąmy swemi; tudzież też Wielkie Xięstwo Litew: Ruskie, Żmudzkie, Inflantskie, Moskiewskie y część Tatarów / Przełoż. z łac. przez Marcina Paszkowskiego.* – Kraków, 1611.

¹⁴⁷ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 301; БО. – Од. зб. 188. – Арк. 518; *Cronica gestorum in Europa singularium a Paulo Piasecio episcopi... accurate ac fideliter conscripta...* – Cracoviae, 1646. – 627 р. (перевидання були здійснені у Кракові (1648) і в Амстердамі (1649)).

¹⁴⁸ БО. – Од. зб. 188. – Арк. 5зв., 259; БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 71, 149. Про це див.: *Мыщук Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654.* – С. 60.

¹⁴⁹ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 391bis.

pisarzow, co by opisowali dzieie”¹⁵⁰), цікавиться початками міста Казимира й місцевою топонімікою¹⁵¹. Прийнявши расцький уряд, йому було важливо знати, на яке місце він потрапив і хто був райцями перед ним. Це й пояснює, на нашу думку, причину, чому Голінський захопився укладанням хронологічного реєстру порядковості казимирських райців – з 1579 р. у рукописі № 188 (“Як про це можна було знайти відомостей”¹⁵²) і з 1611 р. у рукописі № 189 (“Терміната пп. казимирських райців – котрі коли померли...”¹⁵³).

Інша архівна збірка, звідки він переписував частину документів у свій рукопис, – це бібліотека кляштора Божого Тіла, куди, як ми знаємо, він заповідав свої нотатки. Тут є згадки про оригінали листів від краківського біскупа до настоятеля Мартина Клочинського за 1640 р.¹⁵⁴ Крім цього, дослідницька ретельність, імовірно, мала б привести такого прискіпливого збирача також і до бібліотеки казимирського кляштора св. Катерини, заснованої в 1627 р.¹⁵⁵

Маючи репутацію збирача новин, Голінський мусив також ознайомитися з приватними бібліотеками і збірками рукописів. Про те, що він знав про них, опосередковано свідчить один його запис про якесь небесне видиво, що з’являлося в 1558 р.: “...а тепер [відомості про нього] знайдено в бібліотеці одного зацного і гідного каплана”¹⁵⁶.

Але Голінський постає перед нами не лише як той, що механічно впорядковує “пам’ятну книгу”, навіть використовуючи архіви й тогочасні хроніки. Залишивши в рукописі деякі свої щоденникові нотатки, він також виступає як самовидець своєї епохи. Однак, оскільки Голінський вів щоденники нерегулярно і не брав участі в політичних подіях того часу, вони здебільшого не є джерелом для вивчення політичної історії. Він залишив нам яскраві описи похоронів Володислава IV й коронації Яна Казимира на початку 1649 р., описав свою зустріч з королем в обозі коло Кракова, повернувшись з еміграції після відступу шведів наприкінці серпня 1657 р.¹⁵⁷, і т. п. Він описує різні важливі події, що відбувалися в Казимирі, наприклад, переїзд двору королеви на Шльонськ у вересні 1655 р.¹⁵⁸ Але загалом – це нотатки, які подекуди чимось нагадують щоденник Маркевича. Ось, зокрема, образок з його барвистих описів: “У четвер [25 січня], в день навернення св. Павла, день був морозний, веселий, ясний; сонце світило, з півдня повстав помірний вітер (так пишуть, що коли в день навернення св. Павла – вітер,

¹⁵⁰ БЧ. – Од. зб. 1329/III. – Арк. 62.

¹⁵¹ Там само. – Арк. 84, 63.

¹⁵² БО. – Од. зб. 188. – Арк. 1зв.

¹⁵³ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1–5.

¹⁵⁴ Там само. – Арк. 15–16.

¹⁵⁵ Starożytności i pomniki Krakowa. – Zesz. 1: O kościele ś. Katarzyny na Kazimierzu przy Krakowie. – S. 16.

¹⁵⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 374.

¹⁵⁷ Там само. – Арк. 193 і далі: 1007.

¹⁵⁸ Там само. – Арк. 778.

[то це] провіщує війну)¹⁵⁹. І подібних відступів у нього досить багато¹⁶⁰. Іноді, захоплюючись ними, він сам себе стримує, наголошуючи на основному завданні своїх нотаток: “Морова пошесть 1625 р. Під Краковом була повінь, також з втратою людей. Що робилося по ті роки, напишуть про це багато інших. Тут (у книзі. – Я. Ф.) лише зібрані й описані для пам’яті найважливіші речі”¹⁶¹.

З іншого боку, щоденникові описи світського життя – це безцінне джерело для вивчення повсякденної тогочасної культури, звичаїв, для досліджень на кшталт праці Йогана Хейзінга “Осінь середньовіччя”¹⁶². Ось, наприклад, такі сюжети з його життя:

Після Різдва 1661 р. “...були ми у й. м. кс[ьондза] Яцка Ліберіуса, пробоцца Божого Тіла... Був нам радий, веселий, казав вина дати достатком... [...]

На другий день були в мене пп. райці і [їхні] пані... Випили кілька-надцять гарців вина, музика була, танцювали й вечеряли. [Розійшлися] аж по півночі...

У вівторок були ми в Мартина Леміша... Не був нам дуже радий, вина дав поганого, квасного, сам його пити не хотів. Дивився криво. Музиків не хотів пустити в кам’яницю. А так, [оскільки] бачили ми господаря незичливого, хоч [він] сам запросив [нас] до себе, то кожен, вставши, пішов додому.

У середу були ми у й. м. п. Третера по коляді. Був нам радий, дав вина достатком, великі келихи [подав] і вечерю – риба і м’ясо. І музика була. Було нам весело... [...]

5 січня [1662 р.] у четвер були ми у п. Августина Клімеровського... Був нам радий, але [його] пані господиня була незичлива, не була за столом. Вина, хоч і недоброго, давала скупю, аж сам п. Клімеровський на неї суворо крикнув. Тож давала [вже добре] вино, але мішала молоде зі старим”¹⁶³.

Голінський намагався розширювати мережу своїх інформаторів. Знаючи його захоплення, люди самі приносили до нього листи, авізи з обозу, новини, обозові щоденники і т. п. Насамперед, це були його колеги й близькі друзі – казимирські райці. Про деяких з них він згадує у своєму рукописі: Андрій Ясовський, Вавжинець Топорський, Миколай Лютецький¹⁶⁴, Бартоломей П’янчі¹⁶⁵ та ін. До цього кола друзів належав також ксьондз Яцек

¹⁵⁹ Там само. – Арк. 978.

¹⁶⁰ Див., наприклад, арк. 590, 1032.

¹⁶¹ БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 188.

¹⁶² Хейзінг Й. Осень средневековья: Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах. – М., 1988. – 539 с.

¹⁶³ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1279.

¹⁶⁴ Там само. – Арк. 355, 757, 759, 1194, 1144.

¹⁶⁵ Там само. – Арк. 712; М. Грушевський називає цього райцю Піночі: “...від нього він (Голінський. – Я. Ф.), видно, одержав і вклеїв до своєї збірки сю копію” (Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. II. – С. 891, прим. 1). Жінка Бартоломея П’янчі, як ми бачили в частині II, втікала разом з Голінським та іншими його друзями на еміграцію в 1655 р. (арк. 812).

Ліберіус, котрий також передавав Голінському новини, що приходили до кляштора Божого Тіла¹⁶⁶.

Виїжджаючи у справах з Казимира в інші міста, Голінський міг там наводити контакти з людьми, котрі мали б передавати йому різні відомості. Так, у 1648 р. Францішек Йонковський, котрий надсилав у Казимир новини, що побутували у Варшаві, був його кореспондентом¹⁶⁷. Як ми знаємо, рік перед тим разом з райцею Захарієм Венгжиновським Голінський був у Варшаві на сеймі й міг зустрічатися з цим Йонковським. Серед такого роду інформаторів зустрічаємо також Станіслава Йордана і ксьондза Фердинанда¹⁶⁸.

Упорядник мав би також наводити зв'язки зі службовцями урядової пошти. Наприклад, у нього були новини від поштового агента Себастьяна Вальмінського¹⁶⁹. Швидше над усе таких людей він заохочував якоюсь символічною платнею.

Потрібно зазначити, що розповсюдження новин не завжди було безпечною справою. Якщо інформація була неперевіреною і непевною, то за таку діяльність винуватців можна було притягати до судової відповідальності. Мартин Голінський згадує про один такий випадок у 1664 р. з якимось Пшездзецьким, котрого судили за те, що той розповсюджував серед людей фальшиві новини¹⁷⁰.

Траплялося, що ті самі відомості доходили до Голінського у різних формах, тому він часто повторювався в записах. Дослідницю Яніну Беняжувну ця обставина спонукала робити висновки про труднощі видання цих рукописів: "Його записки нерегулярно [розкидані] по всіх рукописах, часто повторюються, через що хроніка важко надається до видання"¹⁷¹.

Голінський часто перечитував свої нотатки, вносив правки й доповнення до попередніх записів, уточнював їх. Це видно з різних фраз, дописаних ним іноді в дужках після основного тексту¹⁷². Згадуючи про урядовців Речі Посполитої, він майже завжди залишав порожнє місце для імені між титулом і прізвищем або для прізвища – перед титулом. Перечитуючи рукописи, він часом заповнював ці порожні місця¹⁷³ або просто дописував ім'я над рядком¹⁷⁴.

Працюючи з цим рукописом, сучасний історик, а особливо український, повинен пам'ятати про тенденційність упорядника при оцінці українсько-

¹⁶⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 1507.

¹⁶⁷ Див.: Там само. – Арк. 104, 292.

¹⁶⁸ Там само. – Арк. 1164, 1607.

¹⁶⁹ Там само. – Арк. 717.

¹⁷⁰ Там само. – Арк. 1561.

¹⁷¹ *Bieniarzówna Janina*. Goliński Marcin. – S. 226.

¹⁷² Див., напр., арк. 885, 1602.

¹⁷³ Див., напр., арк. 982 (Станіслав Лянцкоронський), 1652 (дописано прізвище підканцлера Лещинського) та ін.

¹⁷⁴ Див., напр., арк. 701 (Януш Радзивіл), 834 (чеський король Леопольд) та ін.

польських відносин середини XVII ст. Цю рису підмітив ще М. Грушевський: “Голінський в своїх записках, – писав він про кампанію Юрія II Ракоція на початку 1657 р., – уболюючи над спустошенням костелів, палаг і т. д., разом присвячує доволі сильні вирази і подвигам [польського] війська по містечках і селах”¹⁷⁵. Ставлення Голінського до українського гетьмана нічим не відрізняється від загальної тогочасної опінії шляхетського суспільства на етнічній Польщі до подій в Україні: “Хмельницький, – читаємо в одному місці, – козак ребеліант і зрадник коронний...”¹⁷⁶ Але не тільки до українського повстання його оцінка була різко негативною. Це також стосується й інших повстань, що піднімалися проти монархів: “Почалася хлопська війна під Кошицями [проти австрійського імператора у 1631–1632 рр.]. Зібравшись їх кільканадцять тисяч, великі шкоди [повстанці] поробили. Потім їх звоювали і перемогли”¹⁷⁷; “Також рік або два тому збунтувалися проти іспанського короля неаполітани..., але за ласкою Божою швидко їх [король] мечем заспокоїв і покарав і до попереднього підданства привів”¹⁷⁸; “Проти Кромвеля в Англії виступив Ферфакс. Пересварилися ті, котрі в Англії відрубали голову королю Карлові [I Стюарту]”¹⁷⁹. Такі цитати Голінського засвідчують його симпатії до королівської влади як такої, а особливо, коли йшлося про традиційних союзників Речі Посполитої – австрійських та іспанських Габсбургів.

Його політичне мислення – це відображення мислення переважної більшості поляків того часу з симпатіями та антипатіями, властивими саме привілейованому станові. Тогочасна Русь-Україна для нього – це земля збунтованих підданих, найбажаніше пристановище для жовнірських постойів і втрачені земельні латифундії магнатерії. Під таким оглядом показовою може бути, наприклад, фраза з контексту подій осені 1663 р. про відомий каральний похід Яна Казимира в Україну: “Як же тішиться Україна з присутності [в ній] короля; такого щастя Україна не знала одвіку!”¹⁸⁰ Насправді ж таке “щастя” для України оголює свою сутність при іншому описі Голінського: “З того боку Дніпра, почавши від Великодня [до середини червня 1664 р.], вибито вже тих бунтівників козаків до 60000, а все одно гідра та піднімається”¹⁸¹. У тому ж агресивно-тенденційному ключі, властивому, зрештою, для польської політичної думки не лише XVII-го, але й, зокрема, першої половини XX ст., читаємо: “З України прийшли з ласки Божої добрі новини. У переддень св. Іоана Хрестителя набито багато того хлопства, а все ж не відомо, звідки береться того гультьяйства”¹⁸². Однак попри такі

¹⁷⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1390.

¹⁷⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 83.

¹⁷⁷ Там само. – Арк. 10.

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 215.

¹⁷⁹ Там само. – Арк. 1021.

¹⁸⁰ Там само. – Арк. 1509.

¹⁸¹ Там само. – Арк. 1563.

¹⁸² Там само. – Арк. 1567.

відступи в стилі пізнішого Ф. Равіти-Гавронського ми не повинні применшувати значення цього рукопису як історичного джерела, застосовуючи сучасні мірки й осуджуючи Голінського за його позицію. Для польської історико-мемуарної літератури XVII ст. такі парадоксальні феномени, як Єрлич і йому подібні – для української, взагалі були чужими¹⁸³. Влучний вислів про це знаходимо в М. Грушевського: “При сій нагоді він (Голінський. – Я. Ф.) пускається в підсумки козацького повстання, небезінтересні як відгомін того, що балакалося під сю пору...”¹⁸⁴

Що ж стосується самої технології укладання Голінським рукопису, то, коли візьмемо книгу в руки, перше враження складається, ніби упорядник день за днем, рік за роком робив у ній свої записи – і так з 1648 до 1665 рр. Це зауважив ще Войцех Кентжинський, котрий уперше робив загальний опис змісту рукопису: “...цілий рукопис дотримується хронологічного порядку...”¹⁸⁵ Але при уважнішому прочитанні тексту видно, що хронологія викладу подій у багатьох місцях порушена. Наприклад, вітальна промова від імені казимирських райців, виголошена у Кракові на честь прибуття королеви до міста в серпні 1655 р., вміщена в контексті подій середини 1640-х рр.¹⁸⁶ Або – про результати елекції короля (листопад 1648 р.) Голінський згадує перед новинами про похід Б. Хмельницького на Львів і облогу міста (жовтень 1648 р.)¹⁸⁷. Про лист від турецького султана на сейм 1647 р. Голінський пише, що той сейм був останній за панування Володислава IV¹⁸⁸, – отже запис був зроблений пізніше. Так само при згадці про початок нападу Ракоція на Польщу в січні 1657 р. упорядник зазначає: “...але він (Ракоцій. – Я. Ф.) швидко охолов, [так] що й своє князівство втратив, погубивши людей у Польщі”¹⁸⁹.

Ці та інші приклади дають підставу вважати, що рукопис писався з чернеток, які Голінський збирав протягом тривалого часу, а при впорядкуванні книги він намагався розкласти нотатки за хронологією. Ось, наприклад, деякі свідчення того, що чернеткові записи за певні роки велися упорядником саме тоді, коли вони датовані, а не пізніше:

новини від серпня 1648 р. про одного алхіміка, агента Ракоція, котрий посилав у Семигород свого слугу з таємною інформацією для князя. Цього алхіміка викрили й ув’язнили: “Що далі з тим зрадником буде, побачимо”, – цей припис Голінського наприкінці розповіді свідчить, що він був

---

¹⁸³ Про нищівну оцінку Йоакима Єрлича в польській історіографії (зокрема Йозефом Шуйським) див.: *Mienicki R. Poglądy polityczne w dziejopisarstwie polskim XVII w. // Przegląd Historyczny.* – 1913. – Т. 16. – S. 270.

¹⁸⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IX. – Ч. II. – С. 1093, прим. 1.

¹⁸⁵ *Katalog rękopisów biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich / Opr. W. Kętrzyński.* – Lwów, 1881. – Т. 1. – S. 440.

¹⁸⁶ ЛНБ НАН України. – Ф. 5. – Од. зб. 189/II. – Арк. 33.

¹⁸⁷ Там само. – Арк. 155 (листопадова елекція), 177 (облога Львова і похід на Замостя).

¹⁸⁸ Там само. – Арк. 39.

¹⁸⁹ Там само. – Арк. 943.

зроблений по свіжих слідах – якраз у серпні 1648 р. Хоч одразу за цим упорядник описує смерть Юрія І Ракоція (жовтень 1648 р.), але вже з наступного аркуша він знову повертається до подій серпня 1648 р.;

така сама ситуація з відомостями про розвідників Богдана Хмельницького, яких спіймали у Варшаві в березні 1651 р.: “У Варшаві спіймали якогось Ярмуловича, котрий раніше був послом до Хмельницького. Знайшли у цього листи від Киселя і від Хмельницького. Котрого [Ярмуловича] ув’язнили. *Що далі з ним буде, побачимо* (курсив наш. – Я. Ф.)”¹⁹⁰.

Голінський не писав своїх нотаток одразу в оправлену книгу – він користувався звичайними чистими аркушами більш-менш однакового формату. До такого висновку приводить той факт, що останні рядки дуже багатьох аркушів напівврізано. Подекуди, хоч і рідше, зустрічаються також напівврізані перші рядки аркушів¹⁹¹. Це дає підстави вважати, що оправлення книги робилося вже після того, як аркуші були списані. До того ж Голінський записує нотатку про самого палітурника, котрий в одному місці неправильно розмістив аркуші: “Помилився переплетник (introligator), опрацьовуючи цю книгу...”¹⁹²

Що стосується періоду, коли упорядник зводив свої чернетки в одне ціле, то він сам писав про це так: “Терміната різних речей, котрі діялися від року 1648 аж до року Божого 1664-го, що стало відомим, списана і зтермінована для пам’яті у 1665 р.”¹⁹³ Отже, цю книгу або основну її частину він переписував протягом року, де подіям 1665 р. відведено також немало місця (арк. 1596–1668). Але й пізніші роки також зустрічаються, хоч і рідко. Список райців у рукописі № 189 Голінський довів до 1666 р., а за наступний, 1667-й, рік зустрічається приписка про закінчення роботи комісії в Казимири, що почалася в березні 1665 р.¹⁹⁴ Отже, ще в 1667 р. Голінський повертався до своїх записів і робив там правки.

Загалом же перші кроки Мартина Голінського в комплектуванні “*Silva rerum*” стосуються раннього періоду його біографії. Так, рукопис № 1320, що зберігається сьогодні в Кракові, був укладений на початку 1630-х років¹⁹⁵, а вроцлавський рукопис № 188 – у 1658 р.¹⁹⁶

При роботі Голінського над системою впорядкування рукопису № 189 проглядається паралель з укладанням тогочасних актових книг. Не виключено, що він запозичив цей досвід, адже сам був ознайомлений з архівами Казимира, користувався раецькими, судовими та іншими книгами. В актових записах весь матеріал – оригінали універсалів та листів, різноманітні копії,

¹⁹⁰ Там само. – Арк. 444.

¹⁹¹ Див., напр.: Там само. – Арк. 981, 985, 987 і т. д.

¹⁹² Там само. – Арк. 1490.

¹⁹³ Там само. – Арк. 1.

¹⁹⁴ Там само. – Арк. 1602 (комісія “...skoncela sie 1667 in february”).

¹⁹⁵ БЧ. – Од. зб. 1320/III. – Арк. 7; *Bieniarzówna Janina*. [Рец. на: Materiały do powstania Kostki-Napierskiego 1651 r. / Wyd. A. Przyboś]. – S. 222.

¹⁹⁶ БО. – Од. зб. 188. – Арк. 5.

судові протоколи та ін. – комплектувався спочатку в чорновому варіанті у т. зв. фасцикулах. І тільки, коли папка з фасцикулами була вже досить об'ємною, аркуші переписувалися канцелярськими писарями начисто в окремі книги.

Таким чином, ми бачимо, що Мартин Голінський не був механічним упорядником інформації, яка доходила до нього, як це можна сказати про багатьох збирачів “пам'ятних книг” того часу. В його коментарях до нотаток відчувається критична оцінка й обережне ставлення до правдоподібності новин. Він використовував тогочасні літописи й хроніки, бібліотеки, архіви й, можливо, приватні збірки, вів власні щоденники. Тенденційність, упередженість упорядника при оцінці подій не повинні применшувати цього джерела для історії України, і завдання сучасних дослідників середини XVII ст. – якнайглибше проникнути безстороннім оком у тогочасну епоху.

V

Доля оригіналу рукопису Оссолінських № 189 у 1939–1978 роках

Перефразовуючи відоме латинське прислів'я, можна сказати, що рукописи мають свою долю. Доля цього рукопису Мартина Голінського особлива, і те, що він не загубився у другій половині XX ст., – випадковість. Якщо коротко, то в 1940-х рр. рукопис безслідно зник зі Львова. Після війни його не було ні у Вроцлаві, як вважали львівські науковці середини 1940 – 1950-х рр., ні в Україні, як припускали польські дослідники. У 1970-х рр. рукопис несподівано знайшовся в Москві – як згадують сьогодні у Львівській бібліотеці, його пропонували придбати для Центральної державної бібліотеки ім. Леніна СРСР. Але оскільки на аркушах стояли старі печатки “Instytut Ossolińskiego” з властивою емблемою – маленьким топірцем, то в Москві його відмовилися купити. Тоді книжку повезли до Львова; у Львівській бібліотеці була створена спеціальна оціночна комісія, що мала визначити вартість рукопису, а також, чи запропонована ціна не була занадто високою. Було прийняте рішення викупити рукопис¹⁹⁷. Перед титульним аркушем читаємо такий текст “Пояснювальної записки” (російською мовою) від 6 квітня 1978 р.:

“Я, Холщевнікова Тетяна Валентинівна, ... запропонувала Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника придбати книгу “Збірник історичних документів за період 1648–1666 рр., укладений Мартином Голінським”, котра є моєю власністю.

Цей рукопис зберігався у нашій родині з 1943 року. Перебуваючи на службі в діючій армії, мій дід привіз її чи то з Німеччини, чи то з Польщі. За його словами, цей літопис він підібрав в одному з замків серед великої кількості інших книг, якими розпалювали грубки. Дід мій помер у 1959 році,

---

¹⁹⁷ Спогади Я. Р. Дашкевича і О. О. Дзюбана, які були членами цієї комісії у 1978 р.

а тому детальніше визначити походження цієї книги неможливо. Протягом усіх цих років книга зберігалася у мене вдома”.

Коли читаємо цю “Пояснювальну записку”, перед нами вимальовується майже детективна історія: старовинний рукопис, війна, радянський солдат, готичний замок, стародруки у грубках та інші ознаки такого жанру. Здавалося б, кого з простих солдат могли цікавити подібні трофеї, та ще й таких великих розмірів? Однак були й такі люди. Вчитаймося у спогади одного радянського солдата, який у той самий час, наприкінці 1944–1945 рр., виходив з військами на береги Одери: “І ось стою я на околиці села і дивлюся на великий і прекрасний замок. Іду до нього по полю, серед звалищ людських трупів, у яких вивернуті всі кишені: казали, так належитися. Увійшов у замок. Нікого нема. Тиша. Проїшов у великий зал, заповнений старовинними меблями, стелажми, на яких лежали красиві речі... В одній із шаф, на своє здивування, побачив російську старовинну ікону. Взяв її в руки. Богородиця з немовлям... Перевернув, на звороті прочитав підпис реставратора Дикарьова. Подумав тоді: “Вивіз який-небудь німецький фон з наших країв...” І вирішив: візьму з собою, поверну на батьківщину. Ікона ось уже п’ятдесят років стоїть у мене вдома в книжковій шафі, нагадуючи про події під Шейдусом...

Пересуваючись зі своєю частиною, я продовжував відзначати свій шлях на картах, накопичуючи пам’ятні мені чимось предмети... Якось побачив покинуту бібліотеку, покопався, знайшов дещо цікаве для себе, в тому числі й посібник з рідної топографії професора Витковського з автографом з С.-Петербурга. Засунув у “вещмешок”: може й доведу додому, там знадобиться”¹⁹⁸. За свідченням американської дослідниці долі культурних цінностей під час Другої світової війни Ліни Ніколас, “в Червоній армії, яку часто змальовують дикою ордою, в дійсності була високоорганізована група кваліфікованих спеціалістів з мистецтва, які ретельно вилучали найкращі речі до того, як буде дана воля менш досвідченим військовим”¹⁹⁹.

Записка Т. В. Холщевнікової, як і сама інтригуюча доля рукопису, вже цікавила дослідників. Наприклад, В. С. Степанков сприймав її нотатку з великим відсотком правдоподібності: “За невідомих нам обставин, – писав історик, – він [рукопис] зник з колекції [фондів бібліотеки] і за щасливим випадком був урятований, імовірно, у 1945 р. радянським солдатом, дідом Т. В. Холщевнікової, яка в 1978 р. запропонувала його відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника”²⁰⁰. Натомість завідувач відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України О. О. Дзюбан вважав неправдивою інформацію в “Пояснювальній записці”: “Цінні матеріали знаходяться в об’ємному збірнику М. Голінського, – зустрічаємо у виступі

¹⁹⁸ Фіалков Д. Возвращение иконы // Иртышский вертоград / Ред. А. И. Ашилатов, А. И. Литовченко, А. И. Шихов. – М., 1998. – С. 358.

¹⁹⁹ Ніколас Л. Похищение Европы: Судьба европейских культурных ценностей в годы нацизма / Пер. с англ. С. А. Червонной. – М., 2001. – С. 507–508.

²⁰⁰ Степанков В. С. Рукопись М. Голинского... – С. 50.

вченого на одній із конференцій, – [...] який у 1960-х – 1970-х роках вважався втраченим. У 1978 р. бібліотека відкупила його від жительки Москви Т. Холщевнікової, котра в пояснювальній записці зазначила... [...] Ці слова не відповідають дійсності хоч би через те, що І. Крип'якевич та І. Бутич в упорядкованій книзі “Документи Богдана Хмельницького”. (Київ, 1961), використали ряд документів із цього збірника”²⁰¹.

У “Документах Богдана Хмельницького” справді є одне покликання на оригінал рукопису 189 з фондів Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР²⁰². Але в інших випадках у цьому збірнику – покликання на фотокопію, що зберігається в фондах бібліотеки Інституту історії АН УРСР у Києві²⁰³. До того ж, у своїй відомій монографії про Богдана Хмельницького І. П. Крип'якевич покликається на оригінал рукопису, ніби він на початок 1950-х рр. був у Вроцлаві²⁰⁴, хоч цілком певно можна сказати, що в цей час учений користувався київською фотокопією – на аркушах з виписками Голінського, що зберігаються в домашньому архіві І. Крип'якевича, зустрічаємо нотатку історика: “Сторінки рукопису”²⁰⁵. Такий запис можна було зробити лише при наявності ще однієї нумерації аркушів – якраз у київській фотокопії, де є нумерація як оригіналу, так і кожного аркуша фотокопії (на звороті), причому ці дві нумерації не збігаються між собою. Отож бачимо, що в цих покликаннях історика багато неточностей. Що ж стосується І. Л. Бутича, то, працюючи з документами гетьмана, вчений користувався фотокопією Голінського з Інституту історії, а не оригіналом²⁰⁶.

Після великих пертурбацій, котрих зазнала Львівська бібліотека під час німецької окупації і післявоєнного відсортування книжок та рукописів для Польщі, Москви, Києва й Ужгорода, її фонди катастрофічно зменшилися. Маючи на увазі те, що в результаті масового вивозу німцями в 1944 р. і поляками в 1946–1947 рр. рукописи і стародруки зрештою опинилися в новоствореній бібліотеці ім. Осолінських у Вроцлаві, українські науковці наприкінці 1940-х рр. і протягом дальших трьох десятиліть визначали як місце зберігання оригіналу рукопису Голінського № 189 також Вроцлав. Окрім згадок про це в монографіях І. Крип'якевича, О. Касименка, у збірниках статей, що виходили у 1954 р. до ювілею Переяславської ради, можна навести ще коментар упорядників анотованого покажчика рукописних фондів Львівської бібліотеки до док. № 455, “Авізи з обозу” про нотат-

²⁰¹ Дзюбан О. Поділля у Визвольній війні українського народу... – С. 81.

²⁰² ДБХ. – Док. 3. – С. 32 (легенда).

²⁰³ Фотокопія поділена на чотири томи; див. інвентарні номери бібліотеки Інституту історії України НАН України: № 44184–44187.

²⁰⁴ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. – К., 1954. – С. 29. Автор помилково називає Мартина Голінського краківським міщанином: Там само. – С. 29, 117; 2-е вид. – Львів, 1990. – С. 23, 72.

²⁰⁵ Домашній архів І. П. Крип'якевича, папки № 29 (нотатки з Голінського), № 56 (І. Виговський – нотатки з Голінського).

²⁰⁶ Спогади І. Л. Бутича.

ки з т. зв. “Тек Кубалі” (ЛНБ НАН України, ф. 5, од. зб. 5769/III): “Копія [XIX ст.], зроблена з копії XVII в. рукоп. збірника Голінського (Вроцлав – Оссолінеум), польська м., 2 с. Додані зауваження Голінського”²⁰⁷. Треба підкреслити, що в наступні роки це створювало велику плутанину в дослідників. Так, наприклад, вплив І. Крип’якевича на подальшу історіографію був настільки великий, що про рукопис Голінського № 189 як про такий, що його оригінал зберігається у Вроцлаві, писали навіть тоді, коли він уже був у сховищах Львівської бібліотеки²⁰⁸.

З іншого боку, згадки в науковій літературі про вроцлавський оригінал і наявність самого оригіналу у Львові наводили на думку про існування кількох списків того самого рукопису Голінського № 189, і нібито саме з вроцлавського списку були зроблені фотокопії, передані польськими архівістами в Україну до ювілею Переяславської ради в 1954 р., що сьогодні зберігаються в бібліотеці Інституту історії²⁰⁹.

З польського ж боку недвозначно вважалося, що оригінал цього рукопису зберігається в бібліотеці Інституту історії АН УРСР²¹⁰.

Насправді його доля була набагато складнішою, ніж здається на перший погляд, бо, зникнувши з Львівської бібліотеки, він не потрапив у руки польських архівістів, не був заінвентаризований і на полицях сховищ бібліотеки ім. Оссолінських у Вроцлаві його не було. Про нього немає ніяких згадок у переліку рукописів, що потрапили до Вроцлава зі Львова під час війни і в післявоєнний період: у 1940-х рр. у Вроцлаві не було оригіналу²¹¹, а мікрофільм і фотокопія з’явилися там лише в 1950-х рр.

* * *

Влітку–восени 1943 р. під час швидкого просування лінії фронту на захід німецький окупаційний режим поживав роботу з відбору наших культурних цінностей у Львові для вивозу, яка велася німцями одразу після

---

²⁰⁷ Визвольна війна українського народу в 1648–1654 рр. Возз’єднання України з Росією: Анотований покажчик рукописних матеріалів бібліотеки / Упор. Т. Ю. Козачук за уч. В. Ф. Бандури, К. Т. Гебултовського. – Львів, 1954. – С. 96 (надписи у квадратних і круглих дужках у тексті книжки).

²⁰⁸ Див., наприклад: *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка: Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам’ятках. – К., 1992. – С. 208; *його ж.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. – К., 1998. – С. 259; *Мьцьк Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648–1654. – С. 60; *Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст.: Причини і початок Руїни. – К., 1998. – С. 356.

²⁰⁹ *Степанков В. С.* Рукопись М. Голинского... – С. 50.

²¹⁰ *Kochowski Wespazjan.* Lata Potopu 1655–1657. – S. 373 (прим. 2; післямова А. Керстена); *Kersten Adam.* Na tropach Napierskiego. – S. 209.

²¹¹ *Inwentarz rękopisów biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.* – Wrocław, 1948. – S. 3. Про вроцлавську фотокопію і мікрофільм зустрічаємо згадку в тогочасній польській науковій літературі: *Kersten Adam.* Chłopi polscy w walce z najazdem szwedzkim: 1655–1656. – Warszawa, 1958. – S. 211 (бібліографія).

окупації, коли восени 1941 р. до Німеччини почали вивозитися львівські архівні збірки²¹². Великі ініціативи в цьому напрямку розгорнули польські співробітники бібліотеки (директор бібліотеки Оссолінських під час німецької окупації М. Гембарович, завідувач відділу рукописів С. Інґльот та ін.), котрі заохочували німецьку владу вивезти зі Львова до Польщі найцінніші збірки²¹³.

Перша згадка про те, що у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки почали готувати для вивозу перелік найцінніших рукописів і стародруків з фондів Оссолінських, Баворовських та ін., стосується листопада 1943 р. Ця робота тривала й у наступні місяці – відібрані рукописи відкладалися в окрему шафу, пакувалися в скрині й готувалися до вивозу²¹⁴. У той період через збірні перевалочні пункти в Польщі зі Львова рушили німецькі транспорти з культурними цінностями. Протягом зими–весни 1944 р. до Тинця було відправлено вісім транспортів, деякі рушили до Опави й до інших перевалочних пунктів²¹⁵. Згодом більшість із цих цінностей так і залишилася у Польщі. З бібліотеки Оссолінських було вивезено два транспорти до Кракова, 18 березня та 2 квітня, а звідти – в Золоторію та в Аделін у Нижній Сілезії, де в квітні 1944 р. вагони попали під бомбардування²¹⁶. “Для розміщення гігантських конфіскованих колекцій особливо цінувалося місце в Сілезії та Тюрінгії, – зазначає дослідниця тієї епохи, – оскільки на західних територіях рейха влада, в свою чергу, вирішила, що їй належить перевозити все якнайдалі на схід. Умови для зберігання в цьому регіоні готувалися завчасно. Ще 1942 р. д-р Гюнтер Грюндман, куратор провінції Нижня Сілезія, реквізував з цією метою близько вісімдесяти сховищ, що знаходилися в замках, монастирях, приходських будівлях і складах”²¹⁷.

---

²¹² *Врадій Н. Ф.* До історії львівських архівів у 1939–1944 рр. // Архіви України. – 1974. – № 5. – С. 55; *Дубик М. Г.* Архівна справа в окупованій Україні (1941–1944 рр.) / Дис. ... канд. іст. н. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (машинопис). – К., 1997. – Арк. 119.

²¹³ *Matwijów M.* Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza w latach 1943–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.* – 1992. – Zesz. I. – S. 157–172; *його ж.* Евакуація збірок польських зі Львова в 1944 г. // *Rocznik Lwowski.* – W., 1995/1996. – S. 32–39; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України: Документи, факти, коментарі / Упор. Л. І. Крушельницька. – Львів, 1996. – С. 95–97 (витяги з цієї статті в перекладі на українську мову); *Grimsted Patricia Kennedy.* Trophies of War and Empire. The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Reconstruction. – Cambridge, Mass., 2001. – P. 430.

²¹⁴ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 53-в. – Арк. 12 (звіти співробітників відділу рукописів за листопад 1943 р.), 13 (за грудень 1943 р.).

²¹⁵ *Грімстед П. К., Боряк Г. В.* Доля українських культурних цінностей під час війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – Львів, 1992. – С. 28; *Врадій Н. Ф.* До історії львівських архівів у 1939–1944 рр. – С. 55; *Дубик М. Г.* Архівна справа в окупованій Україні (1941–1944 рр.). – Арк. 119.

²¹⁶ *Grimsted Patricia Kennedy.* Trophies of War and Empire. – P. 430–431.

²¹⁷ *Николас Л.* Похищение Европы: Судьба европейских культурных ценностей... – С. 126–127.

Майже півтора року рукописи хаотично були розкидані в Аделіні у фільфарку; багато з них було понищено або розкрадено. Коли у серпні 1945 р. до маєтку прибула пошукова експедиція польських бібліотек, то застала на місці жалюгідну картину: “Книжки й рукописи, викинуті зі своїх мішків і скринь, валялися на бетонній підлозі стайні, лежали на підвір’ї фільварку, частково в сусідніх будинках, де – як вказували сліди – були вживані до фізіологічних потреб або для розпалювання вогню. Як можна було встановити, вміст майже всіх мішків і скринь був переглянутий і, згідно з документальними свідченнями, посортований з невідомою метою. Переважна більшість скринь була розбита й носила сліди грабежів, подібно як і значна кількість розпоротих, а частково навіть порожніх мішків”²¹⁸. Етапом через Вроцлав ці рукописи було вивезено до Варшави, звідки у квітні–травні та в серпні 1947 р., а також у березні 1948 р. майже всі вони були відправлені назад до Вроцлава в бібліотеку Оссолінських²¹⁹.

У липні 1944 р. пересування фронту через Львів, лихоліття війни повною мірою відбилися на стані Львівської бібліотеки: “Будинок при вул. Оссолінських № 2 в часі воєнних дій в році 1944 значно став пошкоджений, – читаємо у звіті про роботу бібліотеки за 1945 р. – Дах подірваний²²⁰, вікна тимчасово позабивані диктою, двері повилітали з завісів, так що нормальна праця не можлива, а зокрема в зимову пору. [...]

Працівники II сектору²²¹ працювали в році 1945 в дуже тяжких умовах: будинок значно пошкоджений, 60% книжок була в стосах, а в кінці в будинок були зложені в стосах книжки [бібліотеки] Львівського університету”²²²; “...по втечі німців зі Львова працівники цього сектору застали приміщення без вікон і дверей, а по кімнатах лежали стосами бібліотечні фонди.

---

²¹⁸ Цит. за: *Сварник Г.* Архів Наукового Товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві // *З історії Наукового Товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові.* – Львів, 1997. – С. 233.

²¹⁹ *Knot Antoni.* Przedmowa // *Inwentarz rękopisów biblioteki Zakładu Narodowego...* – S. VII; Архів БО. – Од. зб. 50: *Sprawozdanie z działalności 1944–1949.* – Арк. 72; Архів БО. – *Rewindykacja 1946–1947.* – Тека 658. – Арк. 180–188 (протоколи відкриття 39 скринь).

²²⁰ 9 квітня 1944 р. під час бомбардування Львова радянською авіацією кілька бомб упало коло бібліотеки Оссолінських; на початку травня бомба впала на самий головний будинок: *Grimsted Patricia Kennedy.* *Trophies of War and Empire...* – P. 430; *Pajęczkowski Franciszek.* *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w ostatnim dwudziestoleciu (1928–1948)* // *Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.* – Wrocław, 1948. – T. III. – S. 630; *Trzynadłowski Jan.* *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1817–1967. Zarys dziejów.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967. – S. 126–127.

²²¹ Сектор II філіалу бібліотеки АН УРСР у Львові у 40-х роках – це колишні бібліотеки Оссолінських і Павлівковських на вул. Оссолінських, 2 і бібліотека колишньої Фундації Баворовських на вул. Баворовських, 2 (відділ мистецтва).

²²² У лютому 1943 р. у приміщенні бібліотеки Львівського університету розмістилися німецькі війська, а університетська книгозбірня (бл. 100000 книжок) була перенесена в будинок Оссолінських. Див.: *Pajęczkowski Franciszek.* *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w ostatnim dwudziestoleciu (1928–1948).* – S. 43.

Працівники цього сектору взяли за роботу, відділили бібліотечні фонди Б[ібліотеки] А[кадемії] Н[аук] від бібліотечних фондів Львівського університету – поскладали книжки по полицях, і так від цього почалася робота”²²³.

“...головний вхід і майже всі зовнішні та внутрішні двері вилетіли з рам, – загадував очевидець тих подій, кустош бібліотеки Францішек Пайончковський, – так що будинок Оссолінеум був відкритим. У кабінетах поперверталися столи, крісла, письмові столики, полицки, книжки, – [все] перемішане з уламками вікон і ламп. Стіна лівого крила після струсу значно відхилилася і вже не стала на своє місце”²²⁴.

Великі львівські книгозбірні, за рахунок яких можна було поповнювати фонди знищених бібліотек в інших містах, стали справжньою панацеєю для розореної післявоєнної країни. Згідно з розпорядженням Президії Академії наук УРСР 3 червня 1945 р. у Львівській бібліотеці почався перепис книжок, рукописів і стародруків для передачі їх Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки. Вже через три місяці, у вересні, приступили до пакування відібраних книжок у скрині²²⁵. Акція, як це добре відомо, суто політична – для Сталіна старовинні рукописи і книжки були одним із засобів цілковитого узалежнення Польщі від СРСР. Тому й тиск на тодішнього директора бібліотеки Василя Щурата відбувався на всіх рівнях – по лінії Львівського обкому КП(б)У і його секретаря, сумнозвісного І. Грушецького; по лінії Президії АН УРСР, Львівської філії АН УРСР, а також дирекції ЦНБ АН УРСР у Києві (тодішній директор Ю. Меженко), котра сама жила й працювала під пильним наглядом. Розпорядження у цій справі до виконання Президії АН УРСР видавалися тодішнім головою Раднаркому УРСР М. Хрущовим²²⁶ – ланцюжок адміністративного й політичного впливу був відпрацьований бездоганно.

При бібліотеці у Львові була створена комісія з відбору культурних цінностей з бібліотеки АН УРСР для передачі Польщі. На різних етапах її роботи в 1945–1947 рр. до складу цієї комісії входили В. Щурат, М. Возняк, І. Крип’якевич, М. Кордуба, І. Свенціцький та інші видатні постаті української науки й культури. На своєму засіданні 9 вересня 1945 р. комісія визначила орієнтовні цифри книжок для передачі Польщі: видання XIX–XX ст. – 20000 примірників, стародруків – 10000²²⁷. Однак члени комісії в той час не могли собі навіть уявити, наскільки зростуть ці цифри, що регулювалися окремими постановами Ради Міністрів УРСР²²⁸. Згідно з офіційними звітами

²²³ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 26, 33.

²²⁴ *Pajaczkowski Franciszek*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich w ostatnim dwudziestoleciu (1928–1948). – S. 630; *його ж.* Ossolineum we Wrocławiu. – Wrocław, 1947. – S. 3.

²²⁵ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 52–52зв. (звіт бібліотеки за 1945 р.).

²²⁶ Там само. – Спр. 142. – Арк. 5–6.

²²⁷ Там само. – Арк. 2–3.

²²⁸ Див.: *Grimsted Patricia Kennedy*. Trophies of War and Empire... – P. 432 (постанова від 18 жовтня 1945 р.); Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 9 (від

станом на кінець 1946 р. до Польщі було відібрано 217540 книжок у 582 скринях: 168877 друків XIX–XX ст., 41505 стародруків і 7068 рукописів. Першим транспортом у липні 1946 р. зі Львова було перевезено 417 скринь: 108537 видань XIX–XX ст., 34464 стародруки і всі відібрані рукописи²²⁹. Решта скринь пакувалася для другого транспорту, що відправився в березні 1947 р., куди були спакзовані лише книжки – 165 скринь з 67381 виданням²³⁰. Усе це складало приблизно половину передвоєнної збірки бібліотеки Оссолінських.

Ще перед відправленням першої партії в червні 1946 р. поширилася інформація, що бібліотеку Оссолінських доведеться відправити повністю: “...невдовзі після відправлення 150 тисяч книжок, – писав Ю. Меженко до заступника директора Львівської бібліотеки П. Гнипа, – доведеться відправити Бібліотеку Оссолінських в цілому, залишаючи у себе те, що стосується Українці”; “Прошу Вас, – читаємо в іншому листі, – скласти й надіслати хоч би й спеціальною людиною літаком [до Києва] кошториса на упакування й відправлення всієї бібліотеки Оссолінських”²³¹. Ймовірно, що подібні плани справді обговорювалися в урядових колах УРСР, і така інформація РАТАУ про передачу всієї бібліотеки Оссолінських до Польщі поширилася наприкінці місяця в українській пресі, зокрема в “Київській правді” (від 25 червня 1946 р.): “...Уряд Української РСР.. ухвалив на знак вічної дружби між нашими братніми країнами передати польському народові цінності Львівського книгосховища “Оссолінеум”, “Рацлавську панораму”, картини видатних художників, численні музейні експонати, цінні рукописи...”²³² Супроводжуючи перший транспорт, до Варшави виїхала українська делегація, яку 27 липня 1946 р. прийняв Болеслав Берут. Під час цієї церемонії символічним жестом йому було вручено погруддя Шопена роботи скульптора Ксаверія Дуніковського²³³.

У Львівській бібліотеці були складені переліки рукописів і видань, вивезених з бібліотеки німцями й поляками в 1944–1947 рр.²³⁴, однак у цих

---

6 квітня 1946 р., № 776: “Про додаткову передачу історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки”); Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. – С. 29–30 (від 5 липня 1946 р., № 1182: “Про передачу історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки”).

²²⁹ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 38 (звіти бібліотеки за 1946 р.). Протоколи відкриття скринь цього транспорту у Вроцлаві див.: Архів БО. – Rewindukacja 1946–1947. – Тека 658. – Арк. 117–148.

²³⁰ Архів БО. – Од. зб. 50: Sprawozdanie z działalności 1944–1949. – Арк. 72.

²³¹ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 5–6, 2–3.

²³² Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. – W., 1974. – Т. IX. – Dok. 80; Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire... – P. 432–433.

²³³ Pajęczkowski Franciszek. Ossolineum we Wrocławiu. – S. 10; Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. – Т. IX. – Dok. 80.

²³⁴ ЛНБ НАН України. – Ф. 787: “Михайло Возняк”. – Папка 183: “Rękopisy wywiezione z Ossolineum z nakazu władz niemieckich w marcu i w kwietniu 1944 r.” –

списах є багато розбіжностей. Річ у тім, що точні цифри офіційних документів не змальовують справжньої картини тих подій у Львівській бібліотеці: критичний стан, в якому опинилися її фонди після війни, доповнювався сильним українсько-польським протистоянням, не відображеним у документації. Класифікація відбору рукописів і стародруків, поділ бібліотеки на полоніку й україніку і т. п. – усе це мало дуже відносний характер. Поляки, підтримувані радянськими урядовими чинниками, намагалися вивезти зі Львова всі найцінніші матеріали, однак наражалися при цьому на велику протидію українських бібліотекарів, істориків та інших діячів культури всіх рівнів – від директора бібліотеки до простих архівістів. Тому на практиці були випадки, коли окремі скрині з укладеними вже описами перепакувалися по кілька разів²³⁵. Зокрема, довголітній працівник бібліотеки св. п. Я. В. Янчак, який був членом комісії з передачі львівських збірок до Польщі, у 80-х роках згадував, що поляки – працівники бібліотеки мали свої ключі від приміщень, де зберігалися відібрані й запаковані матеріали, і після того, як скрині були укладені, після робочого дня верталися у сховище й перепакувували їх²³⁶.

Не встигли бібліотекарі почати в 1945 р. роботу з відсортування книжок для Польщі, як 16 жовтня віце-президент АН СРСР, академік Волгін звернувся до президента АН УРСР, академіка О. Богомольця з листом про поповнення Московської Фундаментальної бібліотеки польськими виданнями для відділу “Полоніка”, який передбачалося сформувати. З висоти сьогодення лист видається настільки цинічним, що його варто зачитувати. Однак у 1945 р. це був стиль Москви стосовно України: “Поповнити цей відділ Бібліотеки (новостворювану “Полоніку”. – Я. Ф.) шляхом виписки книг з Польщі у теперішній час надзвичайно важко з огляду на великі втрати, які понесли книжкові фонди Польщі під час війни. Між тим, за відомостями, що є у нас, у складі Львівської Бібліотеки Академії Наук України є велике число книг з гуманітарних наук польською мовою, частину яких без шкоди для себе Львівська бібліотека могла б передати Фундаментальній бібліотеці. Нам відомо, що секретар Львівського обкому КП(б)У Іван Самійлович Грушевський [sic!], котрий знає стан справ (курсив наш. – Я. Ф.), готовий підтримати нашу пропозицію по передачі нам невеликої кількості книг з питань, що нас цікавлять”²³⁷. Під висловом “невелика кількість книг” приховувалася цифра 10000 примірників! Проте, хоч ці книги й були відправлені, відділ “Полоніки” так і не сформувався²³⁸.

---

38 арк.; Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 72: “Rękopisy wysłane do Krakowa w transporcie I-szym dnia 19 marca 1944 r. i II-gim dnia 1 kwietnia 1944 r.”; Спр. 145: “Нумерований каталог рукописів, переданих в ПНР за 1947 р.”; Спр. 99: “Нумерований каталог книжок, висланих в ПНР в 1946 р.”

²³⁵ Розповідь О. А. Купчинського про спогади І. П. Крип’якевича.

²³⁶ Розповідь В. С. Александровича про спогади Я. В. Янчака.

²³⁷ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 11.

²³⁸ Крушельницька Л. До історії нищення пам’яток української культури // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1994. – Т. ССХХVII. – С. 452; її ж.

У цей же час, 6 вересня 1945 р., директор ЦНБ АН УРСР Ю. Меженко, який сам був залежний від влади і пізніше зазнавав гонінь, видав розпорядження про передачу до Києва партії книжок з львівських фондів. Спочатку це виглядало зовсім невинно, бо йшлося лише про передачу дублетних примірників “...всіх видань українською мовою за час 1798–1914...”, і то в контексті планової роботи Ю. Меженка з укладання бібліографії української книги²³⁹. Однак наступне розпорядження від 17 березня 1947 р. завдало ще одного удару по книгозбірнях Львова. Йшлося про відбір юдаїки для Києва: “...в Львові потрібно залишити всю політичну радянську літературу єврейською мовою, радянські видання класиків і сучасних єврейських письменників, решту літератури – відправити до Києва”²⁴⁰. Наприкінці липня 1947 р. до Києва було відправлено 73 скрині й ще три чекало на відправку. У 73-х скринях було 21952 книжки з юдаїки, в т. ч. 66 рукописів і 150 стародруків “більшої вартості”, як писав П. Гніп²⁴¹.

Крім Польщі, Москви й Києва, Львівська бібліотека повинна була поділитися своїми фондами ще з Ужгородом, де в жовтні 1945 р. заснувався університет. Рішення про це було прийнято на засіданні Президії АН УРСР від 4 листопада 1945 р., і у планову роботу бібліотеки на наступний рік було внесено пункт про 5000 книжок для Ужгорода. Але на кінець 1946 р. було відправлено лише 1500²⁴².

Навіть до Ленінграда докотилися чутки, що зі Львівської бібліотеки можна взяти щось для своїх фондів: оскільки, як стало відомо з преси, писалося в листах у серпні 1946 р., бібліотека Оссолінських передається в Польщу (“в дар польському народу”), то Інститут літератури (Пушкінський дім) АН СРСР просить передати в Ленінград листи О. С. Пушкіна до свого батька за 1836 р. Однак резолюція львівських бібліотекарів на офіційних бланках з Пушкінського дому засвідчує, що ці листи були вивезені ще німцями під час окупації²⁴³.

Відправивши транспорти 1946–1947 рр. і по змозі відстоявши бібліотечні фонди, не витримав академік Василь Щурат. Він помер 27 квітня 1948 р. Ще раніше, за короткий проміжок часу, пішли з життя Філарет Колеса (3 березня 1947 р.) і Мирон Кордуба (2 травня 1947 р.; приступ хвороби його схопив у читальному залі бібліотеки). Це свідчить про те, що люди старшого покоління української інтелігенції фізично не могли пережити вивозу культурних

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: (З історії і сьогодення) // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. – С. 11.

²³⁹ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 2; Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923–1969) / Упор. М. А. Вальо. – Львів, 2002. – С. 165–166.

²⁴⁰ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 20; Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923–1969). – С. 165–166.

²⁴¹ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 38 (його лист від 24 липня 1947 р.); Спр. 90. – Арк. 44.

²⁴² Там само. – Спр. 78. – Арк. 6; Спр. 85. – Арк. 2; Спр. 90. – Арк. 38.

²⁴³ Там само. – Спр. 142. – Арк. 41, 42 (листи від 2 і 23 серпня 1946 р.).

цінностей зі Львова та цинізму порядків, що заводилися радянською системою. Продовження цього знайшло себе у примусовому працевлаштуванні львівських науковців у Києві та інших містах, у звільненнях з роботи і, врешті, в арештах, хвиля яких накопилася наприкінці 40-х років.

* * *

У колізіях тих жорстоких часів ледь не загубилася доля рукопису Мартина Голінського. Повертаючись до “Пояснювальної записки” Т. Холщевнікової, можна було б допустити певний ступінь вірогідності і зробити припущення, що за умови, якби рукопис Голінського № 189 потрапив до німецького транспорту, то він міг би опинитися в Аделіні. Тоді теоретично цілком було б імовірним, що під час наступу радянських військ або після перемоги 1945 р., повертаючись із Берліна, хтось із солдатів міг би підібрати цю книгу в сілезькому маєтку і привезти її додому як трофей. Однак є одна деталь, котра піддає сумніву цю доладно побудовану версію, а саме: існування фотокопій у Києві, Вроцлаві, а також мікрофільму у Варшаві та Вроцлаві. Бо якщо ця книга з 1943 р. до 1978 р. зберігалася у приватних руках у Москві, то як можна було зробити з неї фотокопії та мікрофільми для бібліотек Польщі й України?

В opinії дослідників, які цікавилися цим джерелом у другій половині ХХ ст., історія рукопису Мартина Голінського № 189 була складовою частиною того хаосу, що його пережили бібліотеки Львова в 1943–1947 рр. 15 травня 1945 р. директор В. Щурат видав наказ по бібліотеці про повну інвентаризацію цінностей та майна бібліотеки, “...в першу чергу, по Польському сектору...” Комісію з інвентаризації книжкових та рукописних фондів очолював Б. Барвінський²⁴⁴. Цей інвентарний опис міг би бути точним свідченням того стану бібліотечних фондів, в якому вони опинилися після їх часткового вивозу німцями. Однак характер інвентаризації був дуже загальний, і зрештою М. Гембарович заносив до списку лише цифри збережених фондів²⁴⁵.

Рукопис Оссолінських № 189 згадується у каталозі рукописів, переданих Польщі у 1946 р.²⁴⁶, проте цей каталог був укладений неточно. Тут, наприклад, є згадки про ті самі рукописи, що зустрічаються також у списках, складених німцями навесні 1944 р.²⁴⁷ Крім того, у цьому документі натрапляємо й на такі номери, що сьогодні зберігаються у відділі рукописів ЛНБ НАН України (наприклад, од. зб. 221, 240 та ін.). Це підтверджує наведену вище думку, що в ті складні часи офіційна документація бібліотеки не завжди відповідала реальному станові речей повсякденного життя.

---

²⁴⁴ Архів Президії НАН України. – Ф. 251–Р: “Львівський філіал АН УРСР”. – Спр. “Накази львівських установ 3/І – 31/ХІІ.1945” (арк. без пагінації).

²⁴⁵ БО. – Од. зб. 17066. – Арк. 12–18.

²⁴⁶ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 145. – Арк. 3.

²⁴⁷ Порівн.: ЛНБ НАН України. – Ф. 787. – Папка 183; Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Спр. 72.

Радянський історик І. С. Міллер, який у повоєнні 40-і роки, після поділу Львівської бібліотеки, працював з її фондами над монографією про повстання Костки-Наперського, зробив нотатку (ймовірно, на підставі усного свідчення когось із працівників бібліотеки), що рукопис Голінського № 189, якого в лютому 1939 р. випозичили до Кракова, не був повернутий до Львова²⁴⁸. Невідомим залишається, чому інвентаризації фондів (szkontrum) відділу рукописів бібліотеки, що проводилися в 1941–1943 рр., поряд з іншими не фіксували цього рукопису як у переліку тих, що безслідно зникли, так і тих, що були позичені перед війною в інші міста й бібліотеки²⁴⁹. Зокрема, в червневому звіті 1942 р. зазначалося: “...перед початком війни у вересні 1939 р. випозичено 47 рукописів для бібліотек та інституцій, що знаходяться в генерал-губернаторстві (переважно в Кракові та Варшаві) або також у Кременці. Перелік цих рукописів є в книзі статистики пересування рукописів”²⁵⁰.

У Кракові рукопис Голінського перебував упродовж 1939–1947 рр. У другій половині 1940-х рр. співробітники вроцлавського Оссолінеума проводили пошукову роботу у Варшаві та Кракові з метою перевезення до Вроцлава розкиданих перед війною і під час війни фондів Оссолінських. У Кракові (в бібліотеці Чарторийських, у Ягелонській бібліотеці, на Вавелі та в інших рукописних збірках) цю роботу проводили, зокрема, співробітники М. Гуркевич та Ф. Пайончковський. Під датою 3 грудня 1947 р. зустрічаємо такий документ з Вроцлава за підписом д-ра Амелії Діціан: “Дня 3. XII. 47 р. відібрано наступні рукописи Оссолінських: 5589/I, 5772/II, 189/III, 3669/III, 4596/III, стародрук 46300, а також Thies’a “Letters de la marquise” (2 томи); перевезені [до Вроцлава] д-ром [Маріаном] Гуркевичем з бібліотеки Чарторийських”²⁵¹. У внутрішній документації бібліотеки Чарторийських у Кракові якихось слідів про передачу рукописів М. Гуркевичу не залишилося²⁵². Таким чином, наприкінці 1947 р. рукопис Голінського № 189 опинився у Вроцлаві. Однак дальша його доля оповита ще більшими непевностями, оскільки він потрапив у поле зацікавлень політичної кон’юнктури тодішніх польсько-радянських відносин.

15 травня 1954 р. з відділу історії партії ЦК ПОРП надійшов запит до бібліотеки Оссолінських про долю оригіналу рукопису Оссолінських № 189,

²⁴⁸ Miller I. S. Powstanie chłopskie na Podhalu w 1651 r.; Ruch chłopski w Wielkopolsce w 1651 r. – S. 61–62 (примітка).

²⁴⁹ Див.: Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Од. зб. 54: Звіт за січень–травень 1941 р.; Од. зб. 53-а: Звіти за червень–грудень 1941 р.; Од. зб. 53-б: Звіти за 1942 р.; БО. – Од. зб. 17068/II. – Арк. 1–3 (звіт за 23 травня 1942 – 25 січня 1943 рр.), 17–18зв. (звіт за 8–24 червня 1942 р.).

²⁵⁰ Архів ЛНБ НАН України. – Оп. 1. – Од. зб. 53-б. – Арк. 7зв.; БО. – Од. зб. 17068/II. – Арк. 17зв. Цієї статистичної книги не вдалося віднайти.

²⁵¹ Архів БО. – Rewindukacja 1946–1947. – Тека 658. – Арк. 198.

²⁵² Див.: Архів БЧ. – Korespondencja urzędowa Muzeum Czertoryskich za r. 1947; Korespondencja urzędowa Muzeum Czertoryskich za r. 1948 (styczeń–marzec) (рукописи непагіновані, розкладені у хронологічному порядку).

фотокопію якого в двох томах відділ історії отримав з редакції часопису “Nowe Drogi” і мав намір передати до Вроцлава²⁵³. У відповіді на цей запит від 21 травня 1954 р. дирекція Оссолінеума повідомляла, що цей рукопис Голінського зберігався в бібліотеці до 1947 р. “У цьому році, – писалося далі, – на вимогу тов[ариша] Юрія Борейши, тогочасного представника уряду для справ бібліотеки ім. Оссолінських, цей рукопис був йому вручений у Варшаві і – наскільки дирекції відомо – за посередництвом Центрального Комітету Польської об’єднаної робітничої партії переданий урядові Радянського Союзу”²⁵⁴.

Ю. Борейша був відомим активістом у справі перевезення бібліотеки Оссолінських, який уперше виступив у польській пресі з пропозицією віддати цю бібліотеку саме до Вроцлава, а не до іншого міста²⁵⁵. Діях польського комуністичного руху з кінця 20-х років, у 1939–1941 рр. він був директором бібліотеки Оссолінських у Львові, а після війни – організатором видавництва “Czytelnik” (це видавництво згадується в надписі олівцем на звороті посвідки від 15 травня 1954 р.: “w “Czytelniku” biuro [одне слово нерозб.] wydawnictwa “Czytelnik”. Warszawa”). У післявоєнний час Ю. Борейша був фактично тією впливовою постаттю, яка виконувала посередницькі функції між польським урядом і Оссолінеумом.

Варто підкреслити, що на документі від 3 грудня 1947 р. є підпис Антоні Кнота, генерального секретаря Товариства прихильників Оссолінеума, автора передмови до Інвентаря рукописів Оссолінських (1948), що надійшли зі Львова до Вроцлава²⁵⁶. У цьому Інвентарі рукопис Оссолінських № 189 відсутній, але А. Кнот, без сумніву, знав про його долю і причини, чому його передали з Вроцлава до Ю. Борейши у Варшаву. Це сталося, ймовірно, одразу після того, як рукопис перевезли з Кракова до Оссолінеума – у грудні 1947 – на початку 1948 рр.

Достеменно не вдалося встановити справжню причину, чому рукопис Голінського було передано з Вроцлава до Варшави, а звідти через Болеслава Берута й польський уряд – в СРСР, чи справді був він у Києві в АН УРСР, яким чином опинився в Москві та які люди з радянського боку за цим стояли. Можна лише зробити віддалене припущення, що вивезення рукопису з Польщі було пов’язане з передачею бібліотеки Львівського університету до Львова у 1949 р. Початок підготовки передачі цієї бібліотеки в часі збігається з перевезенням рукопису Голінського з Кракова до Вроцлава, а потім до Варшави.

---

²⁵³ Архів БО. – Dary 1954–1955. – TeKa 611. – Арк. 54.

²⁵⁴ Там само. – Арк. 56; *Matwijów Macej*. Zbiory rękopiśmienne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie w latach 1939–1946 // *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. – 1999. – Z. 10. – S. 241.

²⁵⁵ *Pajączkowski Franciszek*. Ossolineum we Wrocławiu. – S. 6.

²⁵⁶ *Inwentarz rękopisów biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*. – S. 3.

4 грудня 1947 р. МЗС СРСР передало ноту до польського посольства в Москві про повернення цінностей, вивезених німцями в 1944 р. з наукової бібліотеки Львівського університету – 319 томів інкунабулів, 1538 томів рукописів, 3164 томи рідкісної книги, 1165 картографічних видань. Усі ці збірки осіли в Кракові в бібліотеці Ягелонського університету²⁵⁷. Цілий наступний рік польська сторона готувала перелічені цінності Львівського університету для передачі у Львів, і 21 лютого 1949 р. МЗС Польської Республіки повідомило радянське посольство у Варшаві про готовність передати до Львова збірки з Бібліотеки Народової у Варшаві, що були вивезені німцями до Кракова в 1944 р. Станом на кінець лютого 1949 р. 53 скрині цих цінностей були готові для транспорту й перевезені в Україну ще того року²⁵⁸. Отже, як робочу версію можна прийняти ту, що польський уряд, передаючи цінності для Львівського університету, хотів передати символічний подарунок для АН УРСР з перевезених львівських рукописів за тією аналогією, що український радянський уряд у липні 1946 р. символічно подарував Б. Берутові погруддя Шопена.

Однак з невідомих причин оригінал Голінського тоді так і не потрапив до використання українськими істориками. Як зазначалося, невідомо, чи він взагалі був у АН УРСР, чи з Варшави потрапив одразу в Москву. Є лише три документальні свідчення, що цей рукопис певний час усе ж таки перебував у Києві, але наскільки їх можна вважати достовірними для категоричних висновків – це також питання: 1. На звороті машинописної копії згаданої відповіді дирекції Оссолінеума на запит відділу ЦК ПОРП від 21 травня 1954 р. є запис олівцем: “Kijów–Moskwa – za pośrednictwem KS PZPR. Fotokopia w Belwederze (себто в урядовому Бельведерському палаці у Варшаві. – Я. Ф.)”; 2. В акцесійній книзі мікрофільмів відділу мікрофільмів Національної бібліотеки у Варшаві джерелом надходження оригіналу в фотолабораторію бібліотеки зазначено АН УРСР (причому дати виготовлення мікрофільму в потрібному місці немає)²⁵⁹; 3. 15 грудня 1952 р. на засіданні Археографічної комісії Інституту історії АН УРСР, присвяченому підготовці до друку документів до ювілейного збірника Переяславської ради, П. Гудзенко обмовився у своєму виступі: “Нам Берут прислал сборник Мартина Галинского. У нас фотокопия этого собрания, у нас имеется оригинал”²⁶⁰.

У той час у Варшаві було зроблено щонайменше дві фотокопії рукопису (в чотирьох томах кожна) – один комплект передали в Інститут історії до

²⁵⁷ Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. – Т. IX. – Док. 167.

²⁵⁸ Там само. – Док. 259; *Matwijów Macej*. Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r. – S. 43.

²⁵⁹ Національна бібліотека у Варшаві, від. мікроф. – Księga akcesyjna mikrofilmów. – Sygn. Mf. A 206. За цю інформацію висловлюю свою подяку Вікторові Брехуненку. Див. також: Biblioteka Narodowa. Zakład zbiorów mikrofilmowych. – Warszawa, 1992. – Katalog mikrofilmów 23. – Rękopisy ZN i O, cz. I. – S. 10.

²⁶⁰ Архів Інституту історії України НАН України. – Оп. 1. – Спр. 356. – Арк. 64.

Киева, а інший залишився у Варшаві, і він десь обертався в урядових колах – в Бельведерському палаці, в “Czytelniku” у Ю. Борейші, в редакції часопису “Nowe Drogi”, органу ЦК ПОРП, тощо²⁶¹. Згадана в історіографічному огляді публікація в “Nowych Drogach” Ю. Бардаха документів до повстання Костки-Наперського з факсимільним відтворенням тексту рукопису Голінського здійснювалася саме з цього примірника²⁶². До Оссолінеума з Варшави, як ми бачили із запиту відділу історії партії ЦК ПОРП, потрапило лише перші два томи, і то досить пізно – в червні 1954 р.²⁶³ Невідомо, куди зникли третій і четвертий томи, а така загальна нез’ясованість ситуації і загадкові обставини, що розвинулися довкола цього рукопису, спонукали істориків писати, що у Вроцлаві є тільки мікрофільм²⁶⁴.

Правда, є один момент, який вносить ще одне додаткове неузгодження в цю й без того заплутану картину. В карточці використання фотокопії (П. 189) з відділу рукописів бібліотеки Оссолінських перший користувач записався під датою 21 лютого 1951 р. Постає питання, як можна було в той час користуватися фотокопією, якщо вона була передана до Вроцлава лише через три роки, в червні? Як видається, в карточці це очевидна помилка: в колонці окремих зауважень тією самою рукою, що й надпис “П. 189”, було дописано, а потім викреслено грубшим чорнилом: “Mikrofilm R[olka] 47, 48”. Згідно з акцесійною книгою мікрофільмів бібліотеки Оссолінських мікрофільми № 47, 48 – це також рукопис № 189, але з фонду не Оссолінських, а Павліковських²⁶⁵. Отже, виходить, що в 1951 р. ця карточка могла належати до іншого рукопису, а після 1954 р. була перенесена до фотокопії з Оссолінських № 189. І хоч теоретично це майже неможливо (принаймні, з огляду на сучасні вимоги зберігання та інвентаризації рукописів), але практичного пояснення тут важко знайти. Цим користувачем була співробітниця варшавського видавництва “Książka i Wiedza”, яка підбирала ілюстрації для якоїсь повісті про Костку-Наперського. Цікаво відзначити такий збіг, що якраз у цьому видавництві в 1952 р. вийшов згаданий переклад монографії

---

²⁶¹ Те, що вроцлавська і київська фотокопії робилися одночасно засвідчує їхнє звичайне зовнішнє порівняння, зокрема матеріал, з якого виготовляли оправи, надписи на корінцях фотокопій і т. д., а особливо закладка з фотолабораторії (картка з якимось списком прізвищ польською мовою), яка зустрічається на арк. 563 в обох фотокопіях у Києві та Вроцлаві.

²⁶² *Bardach Juliusz*. W 300-ną rocznicę powstania chłopskiego pod wodzą Kostki-Napierskiego // *Nowe Drogi: Czasopismo społeczno-polityczne*. – R. V. – Zesz. 3 (27). – S. 91–118.

²⁶³ Див. підтвердження дирекції бібліотеки про отримання фотокопій рукопису Мартина Голінського № 189 від 14 червня 1954 р. (Архів БО. – Dary 1954–1955. – Teka 611. – Арк. 71), а також: БО, від. рукоп. – *Inwentarz fotografii rękopisów Biblioteki im. Ossolińskich*. – № 38.

²⁶⁴ *Kersten Adam*. Na tropach Napierskiego. – S. 209.

²⁶⁵ Див.: БО, від. мікроф. – *Księga akcesyjna mikrofilmów. Małe rolki*. – Z. 1: Sygn. 1–570. – № 47, 48.

І. С. Міллера, де автор подавав нотатку, що цей рукопис вивезли зі Львова в лютому 1939 р.²⁶⁶

Походження київської фотокопії за традицією, що вже склалася в науці, сьогодні часто пов'язують з ювілейними заходами, приуроченими до 300-річчя Переяславської ради, і з тим корпусом фотодокументів, що був надісланий урядом Польщі в Інститут історії в 1953 р. (з Інституту ці фотокопії були передані в Центральний державний історичний архів України в 1955 р.). Згадка про це є в сучасних дослідженнях²⁶⁷, і такі висновки, на перший погляд, мають підтвердження у відомостях про фотокопію Голінського з видань 50-х років, наприклад: “У другий том збірника вміщені також документи з рукопису М. Голінського, фотокопія якого була люб'язно надана урядом Польської Народної Республіки...”²⁶⁸; “Важливе місце в документальних джерелах, якими користувався автор, займають “Manuscripta varia...” М. Голінського. Фотокопію цієї збірки уряд Польської Народної Республіки надіслав у подарунок історикам Української РСР”²⁶⁹. Але цілком певно можна твердити, що фотокопію рукопису Голінського польський уряд надіслав не в партії фотодокументів, що були передані в Україну в 1953 р., а раніше, й це не стосувалося ювілейних заходів до святкування Переяславської ради.

Перш за все треба зазначити, що характер фотокопій, надісланих у 1953 р., і фотокопій Голінського відрізняється. У першому випадку ми бачимо тематично підібрані джерела, що безпосередньо стосуються до історії України; у другому – цілісну копію рукопису як пам'ятки, з усіма її особливостями і якнайповнішим збереженням пагінації оригіналу.

У документації з архіву Інституту історії не вдалося знайти відомостей, коли саме фотокопія була передана до Києва. Однак у списку використаних джерел та літератури дисертації О. Ф. Єфименко за 1949 р. про відносини України й Молдавії в роки Хмельниччини знаходимо таку нотатку: “Збірник фотокопій польський архівних документальних матеріалів, подарований в 1949 р. урядом Народно-демократичної Польщі Радянській Україні, т. II”²⁷⁰. Ймовірно, це і є дата передачі фотокопій рукопису Голінського з Польщі в Україну.

Про те, що фотокопії передавалися згідно з розпорядженням тодішнього президента Польщі Болеслава Берута, згадував П. Гудзенко на засіданнях

---

²⁶⁶ Miller I. S. Powstanie chłopskie na Podhalu w 1651 r.; Ruch chłopski w Wielkopolsce w 1651 r. – S. 61–62 (примітка).

²⁶⁷ Степанков В. С. Рукопись М. Голинского... – С. 50.

²⁶⁸ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – М., 1953. – Т. 1: 1620–1647 годы. – С. XXX.

²⁶⁹ Касименко О. К. Російсько-українські взаємовідносини 1648–1651 р. – К., 1955. – С. 11.

²⁷⁰ Примірник машинопису дисертації зберігається в бібліотеці Інституту історії України НАН України, див.: Єфименко О. Ф. Українсько-молдавські відносини в період визвольної війни українського народу (1648–1654 рр.). – К., 1949. – С. 221 (п. 42).

Археографічної комісії в 1952 р., стенограми яких зберігаються в архіві Інституту історії НАН України: “За вказівкою Берута українському народові було передано так звану “Збірку Голінського”. Вона містить близько 4 тисяч [sic!] сторінок текстів також XVII століття” (засідання від 2 лютого 1952 р.); “Тут правильно зазначалося, що ми беремо публіковані й непубліковані документи. Наведу один приклад. [...] Нам Берут надіслав збірник Мартина Голінського” (засідання від 15 грудня 1952 р.)²⁷¹.

Остання справа, яка опосередковано спонукає задуматися над долею оригіналу рукопису Голінського наприкінці 40 – на початку 50-х років ХХ ст., – це мікрофільм у Варшаві та Вроцлаві. За характером копій аркушів мікрофільму з бібліотеки Оссолінських видно, що він робився з оригіналу, а не з фотокопії. Як ми знаємо, фотокопія для України була зроблена не пізніше 1949 р. Це був період у Польщі, коли мікрофільм лише ставав на ноги як нове явище, і лише наприкінці 1949 – на початку 1950 рр. при Національній бібліотеці у Варшаві було створено відділ мікрофільмів²⁷². Досить низька сигнатура варшавського мікрофільму (Mf A 206) засвідчує, що рукопис Оссолінських № 189 був змікрофільмований одним з перших у відділі мікрофільмів бібліотеки. Як ми бачили, акцесійна книга мікрофільмів не подає дати мікрофільмування, однак мікрофільм, який було зроблено перед ним, датовано 1951 р. Отже, на той час оригінал або справді було повернуто з СРСР до Польщі на мікрофільмування, як записано в акцесійній книзі Національної бібліотеки у Варшаві, або ж він все ще був у Варшаві, що видається менше ймовірним, і пізніше з невідомих причин його було передано в СРСР через урядові кола.

З мікрофільмом у Вроцлаві справа зрозуміліша. У 1955 р. його було зроблено у Варшаві для відділу мікрофільмів бібліотеки Оссолінських, що тоді починав формуватися. Цю плівку було пошкоджено в 1964 р., коли її позичили на користування до університету в Любліні, і в тому ж році відновлено у варшавській фотолабораторії²⁷³. Саме цей мікрофільм сьогодні зберігається у Вроцлаві.

Підсумовуючи, зазначимо, що після 1939 р. рукопис Мартина Голінського № 189 мав дивовижну долю. Багато тут ще є загадкових питань, а його ітінерарій у цей час вимальовується таким чином. У лютому 1939 р. його було позичено до Кракова, де він опинився в бібліотеці Чарторійських. На початку грудня 1947 р. вроцлавські архівісти перевезли його в новостворену бібліотеку Оссолінських, звідки у тому ж місяці або на початку

---

²⁷¹ Архів Інституту історії України НАН України. – Оп. 1. – Спр. 356. – Арк. 4, 64 (переклад з російської).

²⁷² Wyczański A. Dwa lata pracy Stacji Mikrofilmowej Biblioteki Narodowej // Przegląd Biblioteczny. – Warszawa, 1952. – R. XX. – Z. 1. – S. 162; *idem*. Mikrofilm – nowa postać książki. – Wrocław, 1969. – 278 s.; Komornicki Tomasz. Mikrokarty i przyszłość bibliotek naukowych świata // Życie Nauki. – Kraków, 1947. – T. III. – № 13–14. – S. 58–68.

²⁷³ БО, від. мікроф. – Księga akcesyjna mikrofilmów. Produkcja obca. – Z. 1: Sygn. 1–365. – № 106; Z. 2: Sygn. 366–1044. – № 661–662.

1948 р. він був переданий у Варшаву для Ю. Борейші. Чому саме цей рукопис – невідомо. У Варшаві з нього зробили фотокопії і згодом мікрофільм. Не пізніше 1949 р. одну фотокопію уряд Народно-демократичної Польщі офіційно подарував Інституту історії АН УРСР. Не виключено, що тоді ж оригінал було передано (неофіційно?) до Києва. Яким чином він опинився в Москві і коли це сталося, залишається нез'ясованим. Досить того, що в 1978 р. рукопис було звідти привезено і Львівська бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР викупила його. Таким чином, це безцінне джерело до історії XVII ст. було збережене для науки.